

469299

A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

ÉDER ZOLTÁN

RÉVAI MIKLÓS

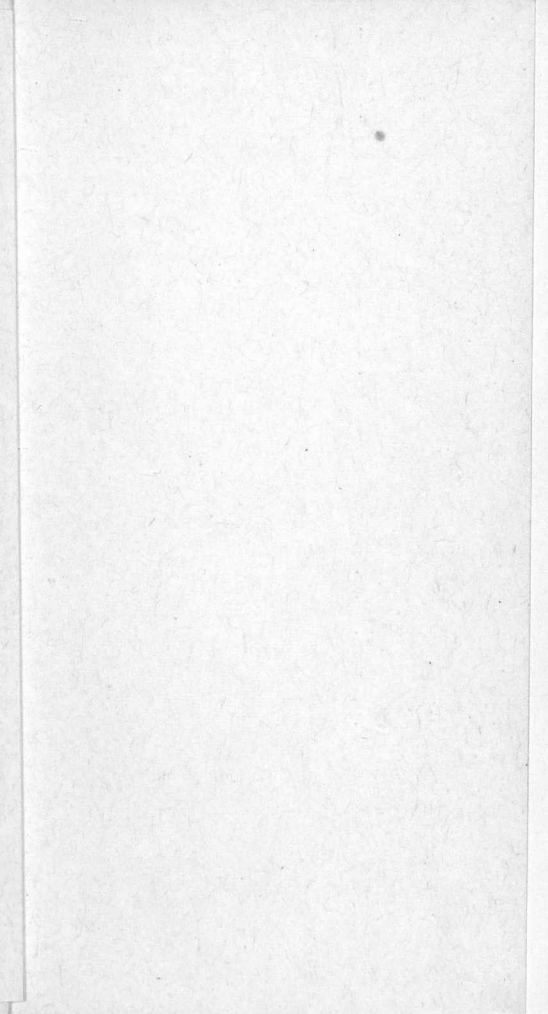
AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

ÉDER ZOLTÁN
RÉVAI MIKLÓS
(1750 — 1807)

Révai Miklós a magyar felvilágosodás egyik legnagyobb hatású tudósa, a magyar nyelv művelés elméleti megalapozója volt. Úttörő jellegű munkásságot fejtett ki a magyar irodalomtörténet, irodalomelmélet és stilisztika területén, a tudományos ismeretterjesztésben, valamint a Magyar Tudós Társaság létrehozásában. Legnagyobb, nemzetközileg is korszakalkotó jelentőségű érdeme a történeti nyelvtudomány megteremtése.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:

ORTUTAY GYULA

ÉDER ZOLTÁN

430291

RÉVAI MIKLÓS

MTAK

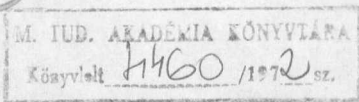
AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST 1972

469299

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1972

Printed in Hungary

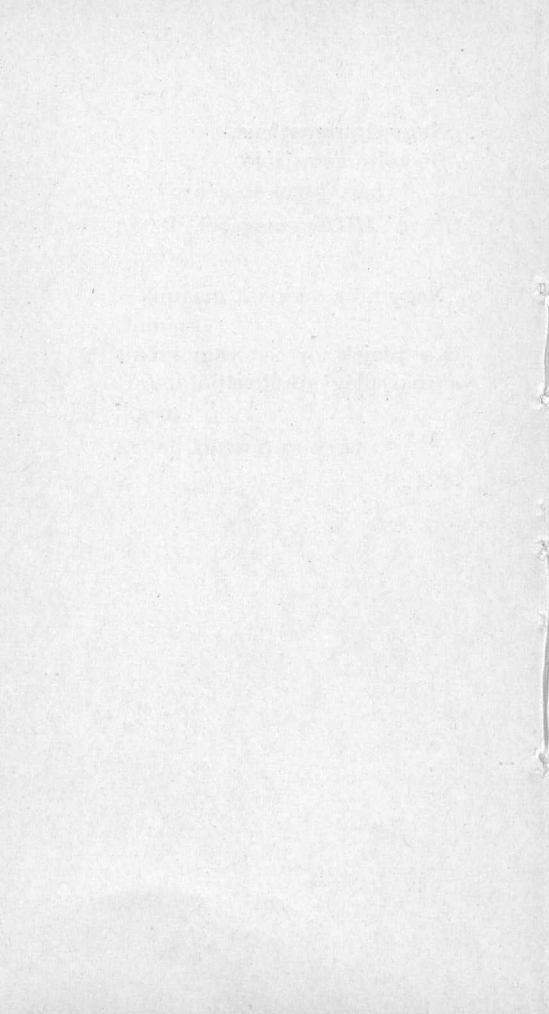

TARTALOM

Bevezetés	9
A készülődés évei	26
A nemzet nyilvánossága előtt	87
A történeti nyelvtudomány megalapítója	221
Bibliográfia	285

„Nagy Grammaticus,
jó költő, 's rajzoló,
de háromszor szegény.”
(*Révai Miklós* magáról, 1800.)

„Nagy hiba másokat magunk
szerént,
's a' régiek virtusit vagy hibáit
a' mai világ' erköltseiből itélni
meg.”
(*Pápay Sámuel*, 1808.)

BEVEZETÉS

„Lelkem lángot kapott
az ő lelkétől...”

(*Kazinczy Ferenc*, 1808.)

Az az 1750 és 1807 által határolt fél évszázad, amely Révai Miklós pályáját magában foglalta, s különösen az a három évtized, amely nyilvános fellépésétől, 1777-től haláláig tartott, a magyar történelemnek és művelődéstörténetnek, az irodalmi életnek és a tudományos törek-

véseknék egyik legmozgalmasabb szakasza: a nemzeti haladás jegyében kifejlődő magyar felvilágosodás kora volt. S benne Révai a maga nyugtalan és változatos életével, gazdag és viszontagságos pályájával, fáradhatatlan tevékenységével, roppant munkásságával és izzó hazaszeretetével: e forrongó kornak egyik legsajátosabb alakjaként tűnik elénk.

Életének első, nagyobb fele a teréziánus érába esett; ekkor lépett fel — a *Ratio Educationis* adta lehetőségekkel élve — magyar nyelvű tankönyvek írásával; s Mária Terézia halála

10

lára, még „kegyes iskolabéli” szerzetespapként, Nagyváradon ünnepi gyászbeszédet mondott. Szerzetét elhagyva, szabad, de bizonytalan pályán futva élte át II. József uralkodásának ellentmondásait; személyesen kereste föl a császárt egy magyar tudós társaság létrehozása ügyében — amikor az éppen rendeletét készült kiadni a német nyelv kötelező használatára. Abban a lélegzetvételenyi, kibontakozást ígérő időben, amelyet II. Lipót trónralépte jelzett, Révai felhasználta a nemesi felbuzdulás áramát, s az ő izgatásainak, szervezkedésé-

nek, nyomtatásban is terjesztett tervezetének eredménye volt, hogy az akadémia létesítésének ügye az 1790—91-es országgyűlés elé került. Talán a kor egyetlen mozgalma, amelyből kimaradt, a Martinovics-féle összeesküvés. Ezekben az években, ide-oda hányódva, létbizonytalanságban tengődve, dolgozta ki tulajdonképpeni életművét: nyelvtudományi rendszerét. I. Ferenc idején nyerte el az egyetem magyar katedráját, amikor a sok nélkülözéstől megtört életéből alig öt év volt csak hátra. Mégis lázas munka és hatalmas tervek

jellemezték ezeket az éveket is. Megjelentette főműveit, Verseghy Ferenczel való harcában megvédte két évtized alatt kiérlelt nyelvészeti eredményeit. S végül, az 1805—6-i országgyűlés után, a magyar hivatali kifejezések első jelentős gyűjteményének, Pest vármegye tiszti szótárának munkálataiban is oroszlánrészt vállalt.

A polgárosodás követelményeinek és a felvilágosodás eszméinek eredményeképp ez a korszak az új magyar irodalom megszületésének, újfajta művelődéspolitika' kialakításának, a nyelvművelés fellendülésének,

a nyelvújítás megindulásának ideje volt. A korszak élén Bessenyei György állt; az általa meghirdetett művelődéspolitikai programot elsősorban Révai folytatta. Kiadta Bessenyei *Jámbor szándékát*, egy évtizeden át harcolt a tudós társaság létrejöttéért, a magyar nyelv ügyéért újságírást vállalt, fiatal korában nyelvújító volt. A kor felfogásának megfelelően mindenekelőtt irodalmi alkotásokkal kell fejleszteni a nyelvet: megteremtette hát a maga költészetét, s ezzel a magyar időmértékes verselés meghonosítóinak, a „klasszikai triász”-

nak vált, Rájnis Józseffel és Baróti Szabó Dáviddal együtt, tagjává. Ám rövid idő múltán ráeszmélt arra: az egyetemes magyar kultúrát pusztán a „deákosság”-gal szolgálni nem tudja, s ezért mind formailag, mind tartalmilag kitágította költészetét. A „deákosság” kizárólagosságával szakítva, magát az irodalmat mint összefoglaló művelődési fogalmat tekintette. Ez az eszme vezette a régi és újabb költeményes termékek összegyűjtésére és kiadására. Vállalkozásának, a *Költeményes Gyűjteménynek* az volt a végső célja, hogy — mint

maga mondta — „az egész Hazát mozdulóba hozzam”, vagyis Révai az irodalmi magyarság műveltség-egységében akarta összeforrasztani a nemzetet.

A XVIII. század utolsó három évtizede egyúttal a hazai, már jórészt magyar nyelvű tudományosság nagyobb arányú kibontakozásának kora is: a magyarság is számos területen felzárkózott a polgárosult külföld színvonalához. Ennek jele, hogy Molnár János a fizika, Benyák Bernát a filozófia, Dugonics András a matematika, Rácz Sámuel az orvostudo-

16

mány műnyelvét ültette át magyarra. E tekintetben is voltak Révainak kezdeményezései: ő írta az első építészeti tankönyvet magyarul, és az ő fordítói munkájának köszönhető az első magyar nyelvű villamosságtani monográfia megjelenése. A nyelv kérdéseivel foglalkozó diszciplína is e korban vívta ki magának a nyelvtudomány nevet. 1770-ben Sajnovics János megteremtette a finnugor nyelvészet hazai alapját, amelyet Gyarmathi Sámuel — akivel Révai személyes kapcsolatban állt — fejlesztett tovább, 1799-ben megjelent munkájában a

magyarnak a lapp nyelvvel való rokonságát kiterjesztve a többi finnugor nyelvre. Kiterébélyesedett a magyar nyelvtani és szótárirodalom is, olyan szerzők nevei által fémjelezve, mint Baróti Szabó Dávid, Beregszászi Nagy Pál, Böjthi Antal, Gyarmathi Sámuel, Földi János, Sándor István, Verseghy Ferenc, Márton István és Márton József. E nagy méretű és magas színvonalú nyelvi-nyelvészeti alkotómunka résztvevői közül magasan kiemelkedett Révai Miklós: nevével bátran jelölhetjük e korszak nyelvészetét. Ő volt a megalapítója

a magyar történeti nyelvészetnek, a nyelv diakronikus vizsgálati módszerének. A történeti szempontokat érvényesítő, általa kialakított nyelvművelés elvei és eredményei közül nem egy másfél századon át élt, a helyesírásnak általa rögzített szóelemző elvei pedig mindmáig a magyar helyesírás egyik alapját alkotják.

A *Pályám emlékezetében* olvashatunk arról, hogy Kazinczy 1779-ben — főispáni beiktatáson Nagyváradon időzve — miként szerzett tudomást egy újonnan megjelent verseskötetről és annak szerzőjéről, aki

„Révai Miklós vala, akkor professzor a váradi akadémia egyik osztályában”. Első találkozásuk emlékét így örökítette meg Kazinczy: „Mentem látni őtet. Nem akará elfogadni látogatásomat siető dolgai miatt, mert gróf Károlyi kir. főigazgatója a váradi kerület minden kat. iskoláinak, a professzorokra üzene, hogy készüljenek egy rövid exámenhez; odaviszi a Brunszvik beiktatására felgyűlt rendeket. De hallván, hogy ismerem Barótit, hogy rímeletlen verseket én is irogatok, indulatosan kére, hogy látogatnám meg szabadabb órájá-

20

ban, buzdíta, hogy fussam a szép pályát, s megajándékoza elégiáinak kisdéd kötetével, melyet tavaly Landerernél Pozsonyban negyedrétkben nyomtattata. Középszer magasságú, vékony és nyálkás húsú ifjú, lobogó szöghajakkal, kék szemmel; minden mozdulatiban tűz, bátor és félni nem tudó. Examine alatt előljárója ellen is kipattana.” E találkozással Révai haláláig tartó barátság és együttműködés indult meg közöttük. Révai halála után pedig Kazinczy a *Magyar régiségek és ritkaságok* című kötetének előszavában így adózott

emlékének: „Révai nincs többé,
's ő nékem barátom volt. Kön-
nyű képzelni mint kellett nékem
ennél fogva azt a' nagy embert
szeretnem, kit hévvel fogtam
volna szeretni, ha ő engem a'
maga sok esztendei barátsága
által meg nem tisztelt volna is.
Gyűlölt, üldözött volna ő bár,
én őtet szerettem volna, mert
lelkem lángot kapott az ő lelké-
től, mert én őtet ott is értettem,
a' hol talán sokan nem értették
's nem értik.” E sorok — és
egyéb megnyilatkozásai — arra
vallanak, hogy ő Révai törek-
vései legjobb értőjének, bizo-
nyos szempontból öröksége foly-
22

tatójának érezte magát. A Széphalmon 1806-ban új életet és új pályaszakaszt kezdő Kazinczy Révai művében találta meg azt a szilárd nyelvtani alapot és nyomós tekintélyt, amelyből kiindulva és amely által támogatva a nyelvújítás nagyarányú kibontakoztatásához és teljes diadalra juttatásához láthatott.

„Révainak perlő írásait 's Grammatikáját én excerpálni fogom — írta Kis Jánosnak 1807-ben —, hogy előforduló kétségeimben ő legyen a kalaú-zom.” Hogy Révai tekintélye és tanítása átszállt az irodalom

oron következő nemzedékére,
s azon át az utókorra, az nagy
részben és elsősorban Kazinczy-
nak köszönhető. Akkor is, ha
ő Révai örökségét a saját ízlésé-
nek és felfogásának megfelelően
— a nyelvújítás céljainak érde-
kében — alakította, fejlesztette,
és e módosított alakban adta
tovább. Eltérő törekvéseit
Révai előtt sem titkolta el, 1806
elején írta neki: „a’ te igyeke-
zeteid egészen egyebek, mint
az enyéimék: te mindenben
a’ régiek auktoritását keresed,
. . . nékem az új még kedves, kí-
vált, ha a szót és szóllást szebbé
teszi . . .”

Kazinczy mégis mást akart, mint Révai, mert „Más az esztétikus író dolga, más a lexicográfusé 's' grammatikusé” — szögezte le ugyancsak 1806-ban, ezúttal Nagy Gábornak írt levelében.

A fenti gondolatmenetet tehát — e dolgozat hőségének sorsát bizonyos vonatkozásban mintegy előrevetítve — így összegezhetjük: Révai Miklós Bessenyei György nyomdokain haladt, s utatkészített Kazinczy Ferenc számára.

A KÉSZÜLŐDÉS ÉVEI

(1750—1777)

„Drága Tudákosság, 's
a' Vers én gondom.
Ajánlom/Én az alatt
szíves jó szeretetbe
magam.”

(*Révai Miklós*
Bolla Mártonnak,
1777.)

Révai Miklós János Nagy-
szentmiklóson, Torontál vár-
megyében született 1750. feb-
ruár 24-én. Amint Kazinczy-
nak 1803-ban elmondta, kereszt-
26

neve Mátyás volt, a bérválási János, s a szerzetben kapta a Miklóst: „Ezen utolsó alatt jutván ismeretességre írásaim által, megtartottam azt minekutána a' Piaristák közzül kiléptem is: de felvettem mellé a' *Jánost*... inkább kedvellén azt, mint a' *keresztégbelit*.” Ő maga műveiben Csanádot mondta szülőföldjének, 1797-ben megjelent latin nyelvű matematikai munkájának címlapján „Hvngarvs Csanadiensis”-nek, tehát „csanádi magyar”-nak nevezte magát: egyrészt azért, mert csecsemőkorától serdülőkoráig itt élt, másrészt pedig hazafias lelkület-

ből a nagy múltú történelmi helyhez kívánta kötni eredetét. Származásáról, családi körülményeiről, gyermekkoráról keveset tudunk, de az a kevés is vigasztalan képet tár elénk. Szülei, Révai Miklós és Palásti Anna zsellérsorban, nyomorúságos körülmények közt éltek. Helyzetüket nem enyhítette, hogy az apa a csizmadiamesterséget űzte a szegényes és elmaradott faluban. Viszont benne volt a sanyarú sorsból való kiemelkedés vágya, nemes eredetűnek tartotta magát: büszkének és fennhéjázónak őrizte meg alakját az emlékezet. A

feltörekvés vágyát mutatja, hogy az ottani legelőkelőbb nemesi családdal akart komaságra lépni, a serfőző Oexelékat nyerte meg gyermeke keresztszüleinek: Révai Oexel Mátyástól kapta keresztnévét. A tisztelességgel azonban, úgy látszik, nem járt jelentős anyagi támogatás, s Révaiban csak kellemetlen emlékeket hagyott e kapcsolat: nevét nem szerette, sőt el is hagyta. Apja tudatából és magatartásából azonban mégis folytatódott benne valami: a büszkeség és rátartiság. Bizonyos, hogy apja elültette benne a nemesi származás tuda-

tát. Ennek egyik érdekes — nyelvi — jele, hogy Révai férfikorában egy ideig *y*-nal írta nevét; végül azonban az *i*-nél maradt, leszámolván mintegy az apai legendával. Igaz, az *y* elhagyása egybeesik tudós vizsgálataival is. E szerint az *y* a családnevek végén jogtalanul maradt fenn, „hibás szokás”, s vissza kellene állítani az *i*-t. „De az ilyenekben — írta *Bővebb nyelvtanításában* — bizonyos makacsság uralkodik, nem grammatikai okból, hanem a nemesi tekintély fenntartása miatt.”

A szegénysorból való kitörés

Révai számára mégsem az apa előkelő kapcsolatai, hanem az anyja révén kezdődött el. Néhány hónappal születése után ugyanis Csanádra költöztek Sándor Pál plébánoshoz, az anyja közeli rokonához. A plébános azonban 1752-ben Nagybecskerekre került, s a szülőknek vissza kellett menniük Szentmiklóásra. A gyermeket viszont Csanádon hagyták. A későbbiekben Révai csak a szünidőkben látogatott haza szüleihez, akiknek őutána még három gyermekük született. Az otthon időző fiúnak meg kellett fognia a munka végét, apja

mesterségéhez is hozzá kellett látnia. Maga utalt rá, amikor — egyetemi tanárként is ínséggel küzdve — így fakadt ki: „maradtam volna inkább a csizmadia tőkénél, semmint hogy tudományos igyekevésem ily nyomorultjává váltam”; Péteri Takáts Józsefnek pedig ezt írta 1805-ben: „Jobb lett volna vargaságot tanulnom; mert most én is felvehetném a' tzipóm' árát.” Csanádon a plébános — a rokon távoztával nyilván annak utóda — házában nevelkedett, akinek „hazafisággal és dicsérettel teljes beszédei mély tiszteletet

32

öntöttek’’ a gyermek ébredező
lelkébe; alkalmasint az elemi
ismereteket is tőle sajátította
el. Viszont a szülői gondviselés-
től, főként pedig az édesanya
szeretetétől távol növe fel,
gyermekkorára keserű szívvel
emlékezett vissza *Magam’ képe*
című versében.

Tizenhárom éves korában
Szegedre került a piaristák
iskolájába, minden valószínű-
ség szerint a plébánosrokon —
időközben püspöki titkár —
ajánlására. Maga Révai így
nyilatkozott az iskoláról a *Latina*-
ban: „Szeged, szabad királyi
város a Maros és a Tisza torkola-

tánál, ahol ifjúságom java részét töltöttem, míg az irodalom első elemeivel és a humán tanulmányokkal ismerkedtem meg a piaristáknál, akik ebben a városban nagyon látogatott és hírneves gimnáziumnak örvendenek.” Az 1720-ban alapított iskola ez idő tájt éppen fénykorát élte. Ennek egyik nyilvánvaló jele, hogy a néhány évvel azelőtt itt tanuló Dugonics Andrásra oly hatást gyakoroltak tanárai, hogy születési előnyei és szellemi kiválósága mellett, valamint rokonai lebeszélése ellenére is, a piarista rendbe lépett.

Révai kevés ismerettel léphette át az iskola kapuját, viszont mindjárt kitűnt fogékonyságával, mert az első évben a gimnázium-előkészítő osztályt kihagyva magasabb osztályba, az ún. „major parvisták” közé sorolták be. Szegeden végezte el gimnáziumi tanulmányait. Az itt töltött hat év elhatározó jellegű egész pályájára. Képességei és hajlamai kibontakoztatásában kitűnőnek bizonyultak tanárai: a később sokoldalúvá fejlesztett műveltségének alapjait tőlük kapta. Mindenekelőtt itt szerezte meg klasszikus irodalmi

alapismereteit, s a latin nyelv elsajátításán kívül bevezették őt a görög nyelv elemeibe. A tanárok alkalmat adtak arra, hogy ismereteit a kötelező tárgyakon túl is gyarapíthassa. Egyikük rajzra tanította az arra vállalkozó ifjakat; Révai élete vége felé rajzkészletét a szegedi gimnáziumnak ajándékozta, jeleül annak, hogy itt kezdte a rajzolás mesterségét. A fizika-tanár kísérletekkel hívta föl a természettudományokra az ifjúság figyelmét. Költészettan tanára, akit valamennyi közt legjobban kedvelt, Karaba Ágoston — felismerve tehetségét —

biztatta s mintegy fogadalommal kötelezte őt a költészet művelésére. Ezért folytatta az iskolai gyakorlatokon túl is a latin verselést — amint maga ecsetelte ezt a hatást a Karabának 1775-ben írt latin elégiájában. Itt működött ekkor Hájos Gáspár, aki a magyar nyelv ősi mivoltának nyomozásában fáradozott, talán már ő ültette el Révaiban a nyelvészkedés szenvedélyének csíráját.

Mindezeknél azonban még sokkal többet is adott Révainak a szegedi tanári kar. E korszak a piarista rend első virágkora volt hazánkban: erőtelje-

sen korszerűsödtek és magyarosodtak iskoláik. Cörver János tartományfőnök 1757-ben bocsátotta ki az iskolák tanulmányi rendjét szabályozó *Methodusát*, amely sok tekintetben — és két évtizeddel — megelőzte a *Ratio Educationist*, bizonyos vonatkozásokban pedig — így a magyar irodalom kötelező tárgyként való tanításában, amelyet csak az 1806-i *Ratio* írt elő — éppen fél évszázaddal járt előtte. A szegedi iskola a többinél is korszerűbb az oktatásban és a nevelésben, a rend magyarosodásának góca pedig éppen

38

Szegeden volt. Révai fejlődésében az itt töltött évek hatását a következőkben foglalhatjuk össze: az iskola rávezette őt az önművelés útjára, felkeltette benne a tudományok és a költészet művelése iránti vágyat, és kialakította benne azt a szilárd elhatározást, hogy életét szellemi törekvéseknek szenteli. Mindennek mozgatójául az iskola szelleme már jó korán felébresztette benne a hazaszeretet érzését.

A hazaszeretet — az egész korszakot átható nemzeti eszme — gyújtotta föl szívében a költői lelkesedést szülőföldje

iránt. Így vallott erről a folyamatról 1778-ban a csanádi püspökhöz küldött latin nyelvű levelében: „Úgyszólván még gyermek voltam, midőn az a gondolatom támadt, hogy leírjam hazámat. Mert a széptudományokkal, amelyekbe az ifjúságot szokták beavatni, sok egyéb mellett szívembe vésték, hogy a föld, amelyen a világra jöttem, szent legyen előttem, és minden erőmmel és igyekezetemmel arra törekedjem, hogy hasznára és díszére legyek. És midőn láttam, hogy megvan fosztva előbbi ékességétől, és az egykori barbár düh ál-

40

tal romba döntve, hajdani fényét és méltóságát elvesztette; midőn ezt láttam, keserű fájdalom fogta el szívemet. Ilyen érzéstől áthatva elégiát írtam Csanád romjairól még akkor, amikor Szegeden a költészet tanulmányozásával foglalkoztam . . .”. A költemény megírásának indítékai nemcsak szellemi fejlődéséről tanúskodnak, hanem előrevetítik életének legfőbb tartalmát is. Már Szegeden a haza szolgálatába állította életét a „Hvngarvs Csanadiensis”.

A szegedi éveknek még egy, egész életét meghatározó befolyása volt: gimnáziumi tanul-

mányainak végeztével Révai a „kegyes iskolákbéli” szerzetbe lépett. Az elhibázott lépésnek később keserű kifakadásokban adott hangot. Ezek közül a legsúlyosabban latba eső nyilatkozatok egy levélben és egy versben találhatók. 1795-ben Paintner Mihályhoz szóló latin nyelvű levelében azt írta: a piaristákhoz „*invitus attrahebar et in primae iuventutis ut flore enormi vexatione pene obruebar.*” Az állítás első része enyhébb formában is azt jelenti, hogy ő igazi hivatás nélkül, illetőleg szándékán kívüli vonzódásnak engedve került a szerzet-

be. Erősebb megfogalmazásban pedig — ahogy Guzmics Izidor interpretálta e szavakat 1830-ban —: „Akaratja ellen vonatott a szerzetbe”, tehát csak külső kényszernek engedve vállalkozott erre az életformára. Akár így, akár úgy értelmezzük nyilatkozatát, annyi bizonyos, hogy Révai nem volt alkalmas a szerzetespapi pályára. A föltétlen engedelmesség kötelezettsége merőben ellenkezett egész jellemével, feltűnően önálló gondolkodásával, ellenvéleményt nem tűrő szellemi alkatával. Túlzott érzékenysége, heves és indulatos, s ezért

sokszor magán uralkodni nem tudó természete alkalmatlanná tették őt a közösségi életre. Büszkesége és rátartisága következtében nehezen tudott meghajolni mások tekintélye előtt. De mit tehetett a tizenkilenc éves fiatalember, aki a költészet és a tudomány által akarta hazáját szolgálni? „Pap vagy mester” (ti. iskolamester): ez a választás állt akkor — és még sokáig — nálunk azon szegény sorsú ifjak előtt, akik tehetséget éreztek magukban, és ez által akartak felemelkedni. S akiket a tudományok utáni vágyódás erősebben megszállt,

44

jobbára a szerzetesrendek egyikébe léptek. Révai megannyi nevesebb literátus pályatársa: Molnár, Rájnis, Baróti Szabó, Ányos, Verseggy, Virág, Guzmics, mind szerzetespapok voltak. És Dugonics Andrással, akinek ifjúkori tanulmányai és törekvései oly hasonlóak, pályaválasztásuk indokai is rokonok lehettek. Mindkettőjüket már szegedi tanulókorukban sajátosan felfokozott hazafiúi érzés és a művelődés iránti forró vágy hatotta át: ez a lelkesültség vihette őket arra a pályára, amelynek szép példáját tanáraikban látták. Éppen ezért Révai szer-

zetbe lépésének motívumai közt éppúgy szerepet játszott a külső kényszer — a társadalmi körülmények kényszere —, mint az őszinte vonzódás — nem a szerzetespapi hivatás, hanem az életforma másik oldala: a tudományok és a költészet műhelye iránt.

Ami levélbeli állításának másik részét illeti, hogy — Guzmics szavaival — „fiatal korát vexák között tölté”, arról versben, részletesebben és magyarul is szólt 1782-ben:

Ott vesze nyers ifjúságom' tüze,
mint hogy el ölte:

Én vallom, szomorú áldozat
a' ki valék.

A' farkas meg marta juhot
rémíti kis árnyék,
'S még őrző ebe is gyakran
ijeszti szegényt.

Hogy le ütött romlásommal sok
menynykövem, arra
Bús idegenséggel telt gyana-
kodva fejem.

Attól is féltem, ki talám több
jómat akarta:
Mert olyly köntös alatt meg
mara álnok ebem.

Az itt említett üldözések
leginkább nagykárolyi tar-
tózkodására vonatkozhatnak,

amely szerzetesi életének leg-
válságosabb ideje volt. Ennél
a ténynél azonban sokkal lé-
nyegesebb az a hű rajz, amit
itt Révai belső életéről adott.
Ideges lelkialkatáról, arról,
hogy „rémíti kis árnyék”, gya-
nakvással van eltelve jóakarói
iránt is, fél a támadástól, min-
denütt ellenségeskedést sejt,
egyszóval *azt hiszi*, hogy üldö-
zik. — A vers ezt megelőző
részében pedig a szerzetesi élet
képmutatását festi sötét szí-
nekkkel, a rendházak falai közt
uralkodó gyűlölködést osto-
rozza:

Szerzetes életnek rejtek fala!

menynyi gonosznak

Szentséggel színlett bonta lakása lehetsz!

Kép mutató falak! irtózom még, artza pirulás

Nélkül a' jámbor emlegetést se tehet.

Egy dolog úgy faggat 's keserít, hogy szólok ez egyről:

Ott a' Szent Szeretet' tiszteit pusztá nevek!

Fő dolog, a' Szeretet nints ott, csak színre hazudják:

Gyűlölség vagyon ott, 's üldözetekre buzog.

Úgy véljük, Révai bajainak, kiegyensúlyozatlanságának legmélyebb gyökere tárul itt elénk, és sok mindent magyaráz.

Amikor azonban 1769 októberében átlépte a kecskeméti rendház küszöbét, hogy felöltse a szerzetesi ruhát, és megkezdje újoncéveit, jövőendő életét még nem láthatta ily sötét színekben.

Az újoncévek során a szerzetesi életbe bevezető tárgyak és gyakorlatok mellett a piaristák nagy súlyt vetettek a latin nyelvtudásnak írásban és szóban való elmélyítésére, részint klasszikus, részint egyházi szer-

50

zók tanulmányozásával. A korszerűsödésnek megfelelően helyet kapott a reál tárgyakban való képzés is. Magatartásukat és fejlődésüket nemcsak előjáróik, hanem a rendház többi tagjai is figyelemmel kísérték, és évenként többször titkos szavazással nyilvánították véleményüket. Révai minden alkalommal egy, az utolsó döntő szavazáson pedig két ellenszavazatot kapott a tízből. Helytelenítették, hogy a lelki olvasmányokra szánt időt is inkább a klasszikusok tanulmányozására fordította, főként azonban azt kifogásolták,

hogy indulatait és nyelvét nem fékezve, önfegyelem hiányáról tett tanúságot. A két ellenszavazat azonban nem akadályozta meg, hogy a szerzet tagjai sorába lépjen, s így 1771. október 24-én letette a szerzetesi fogadalmat.

Első állomáshelyére, a tatai gimnáziumba és kollégiumba október végén érkezett. A kisebbek oktatásával bízták meg; emellett mint tanító növendéknek kötelessége volt magának is órákra járni, hogy a tanári pályához szükséges ismeretekben tovább képezze magát. A humán stúdiumokon kívül raj-

zot és építészetet tanult. E tekintetben a tatai kollégium akkori építkezése a gyakorlatban is érdekes tanulmányul szolgált, és lelkes tanár vezette őt be a polgári építés tudományába: Révaiban Tatán izmosodott meg a hajlam a rajzolás és az építészet iránt. Egyéni tervei is tovább foglalkoztatták, a már idézett levélben így vallott erről: „Aztán a hazaszeretet tüze tovább növekedett bennem, s lángja még inkább föllobbant szívemben, midőn a piarista rend tagjai közé fogadott. A noviciátust elvégezve, minthogy már egész életemet

a tudományoknak szenteltem, eltökéltem, hogy valami efélével hozok áldozatot a hazának... Merész gondolat volt ugyan, amely által indíttatva először is a csanádi püspökök névsorának összeállításához fogtam, azután pedig a Csanád-ról szóló egyéb adatokat szándékoztam összegyűjteni. Mintegy két évet fordíthattam valahogy e dologra, amely idő alatt átnézegettem majdnem mindazt, amit erre vonatkozólag a hazai történetírókban fellelhettem.”

Az 1772—73-i tanévre Veszprémbe helyezték. Ismét a

54

kisebbség oktatását bízták rá, de itt bővebben jutott ideje saját munkájára is. Előbb a Csanádra vonatkozó bűvárlatait folytatta, s ezért a káptalani levéltárban akart kutatni, de erre nem kapott engedélyt: „Felhagyván tehát e munkálkodásommal, egyebeket kezdek művelni” — jegyezte meg. Az „egyéb” irodalomtörténeti fontosságú volt: klasszikus mértékre szabott verseket, amint ő nevezte: *alagyákat* (elégiákat) kezdett írni Molnár János kanonok indítására. Molnár János jezsuita, később a budai akadémia igazgatója, azon fáradság

hatatlan írók közé tartozott, akik az új korszak előkészítői voltak; sokoldalú munkásságát a magyar nyelvű műveltség kialakítására és fellendítésére szentelte. 1760-ban jelent meg *A' régi jeles épületekről* című könyve, amelyben az ókori alkotásokat állította követendő példának kortársai elé. A könyv ajánlásában egyebek közt így írt: „... mi szeb a' régi elménél, 's Méltóságnál? ... Nékem, meg-vallom, minden napi tanítóm az az idő: azt-is ott tanúltam; hogy ha Hazám ékességét szeretem, nyelvét szeressem leg-előszer.

De mi haszna, mi érdeme az elrejtett kintsnek? kit melegít a bé-takart szikra? A' ki szívét nem tettet, kézre kél, és munkára. Imé . . . mi ok bátorított engem arra, hogy Hazám nyelvén adjam-elő, a' mit Hazám hasznára készítettem." E szavak mintha egyenest Révaihoz íródtak volna! A „bevezető levél”-ben pedig Molnár a költészetben is a görögök és a rómaiak követésére buzdított: „Merem mondani: szebben meg-tarthattyák nálunk az igaz valóságos szóejtést az e' féle versek, mint amazok; melyek szüntelen tsak azon

egy húron pendülnek . . . ” És hozzátette: „A’ ki a’ szép Magyarorságot gyarapítani kívánja, lehetetlen, hogy illy munkához látván, nagy hasznát ne vegye.” Révai többször — versben és prózában egyaránt — megemlékezett arról a hatásról, amelyet e sorok rá gyakoroltak. Forró hazaszerete mellett becsvágya is sarkallta, hogy elsőként lépjen föl klasszikus mértékben írt versekkel. Arra vágyott, hogy nemzete benne lássa majd Propertiusát: „Mint ha Propertziusát valamelyly új Umbria szülné, Majd úgy álmodozott

én kitsiny elmet üzem'', és hitte, hogy „Umbria' Költőjét fogja mutatni Tsanád''! És valóban Veszprémben, 1773-ban megszületett három magyar alagyája: Propertius, Tibullus és Horatius egy-egy versének többé-kevésbé szabad fordítása.

Nem csekély változás a hegyes-völgyes Bakony s a Balaton regényes tájainak vonzásköréből az ecsedi láp síkságán megbúvó kisvárosba kerülni: a tanszékről ismét a tanulópadba jutni, a költői álmok világát a bölcselet száraz kategóriáival váltani fel, egy

már önállóbb életformát szigorúbb fegyelmi szabályok bilincseibe törni, szinte egy második noviciátusba lépni. Ez történt ugyanis Révaival, amikor 1773 őszén filozófiai tanulmányok végzésére Nagykárolyba küldték. A magyar Propertius nem szívesen indult új helyére, majd súlyos válságon esett ott át, mégis ennek az állomásának köszönhette életútja gyökeres fordulatát.

A filozófia révén a tudományok újabb területeit hódította meg magának. A felvilágosodás hatására, de a rendi hagyományok folytatásaként is, a szá-

60

zad közepe óta — a hagyományos skolasztikus: arisztotelési-tomista rendszer kereteit eklektikusan tágítva — a magyar piarista rendtartományban általánossá vált, a szélsőséges racionalizmussal ugyan polemizáló, de a Galilei, Bacon, Locke, Newton nyomán járó empirizmussal annál bensőségesebb kapcsolatot tartó, úgynevezett „recentior philosophia” tanítása. Különösen Cörver János és Elek, Bajtay Antal és Conradi Róbert révén terjedt el ez az új filozófia a rendben; Benyák Bernát pedig, a bölcséleti nyelv jelentékeny magyarí-

tójaként, 1777-ben elsőnek tartott magyar nyelvű filozófiai előadásokat Pesten. Révai nagykárolyi tanára, Hyros Sámuel — aki iránt kezdettől fogva mély rokonszenvet érzett, és akit „Ductor amicus”-nak, a tudományokban barátságos vezérének nevezett egyik latin versében — ezt az újabb bölcsélettanítást folytatva, matematikai alapon vezette be növendékeit a fizikába, főként Newton rendszerének ismeretébe. Révai szenvedéllyel vetette bele magát az új stúdiumokba, kivált a matematikába. Általában a természettudományok

62

iránti vonzalma Nagykárolyban vert gyökeret benne. Emellett mestere vezetésével a latin prózaírókat, különösen Cicerót tanulmányozta. Későbbi főműveinek könnyen kezelt, választékos stílusán meglátszik ez a stúdium; Kazinczy — saját bevallása szerint — főképp azért forgatta szívesen Révai grammatikáját, mert élvezte latin stílusát! Révai ismeretszomja nem ismert határt: belekezdett még a francia és az olasz nyelv és irodalom tanulmányozásába is. Persze költői gyakorlatával sem hagyott fel. Ám a túlzott szellemi igénybevétel megviselte

egészségét, beteg lett, lázas állapotát a mocsaras vidék levegője maláriafélével tetézte. Mindez idegeire is kihatott, kedélye elborult, sötét gondolatok környékezték: egész életét, minden buzgalmát hiábavalónak érezte, s arra gondolt, hogy tanulatlanul könnyebben válnék meg az élettől.

Válsága latin verseiből tárul elénk: a helyzetével való elégedetlenség panasza csendül ki belőlük, korlátok közé szorított életformájában, úgy érezte, tehetsége is kárát vallja. E versekben, főként a Karaba Ágostonhoz írottban, jellegzetesen

64

tükröződik könnyen változó, labilis érzelmvilága, különféle ellentétes tulajdonságok — mint nemes szeretet és engesztelhetetlen harag —, amelyek esetleg alkalmasak lehetnek a költészet művelésére, de kevésbé előnyösek a közösségi élet szempontjából. Ugyanis ingerlékenysége, türelmetlensége, elsőprő modorú vitatkozó epésége, amely egyetemi tanár korában, a Verseggyvel folytatott nyelvészeti harcban oly sajnálatosan tetőzött, már itt adta jeleit. Összeférhetetlensége miatt szembekerült a rendház főnökével is, egy indulatos

pillanatában kijelentette, hogy elhagyja a szerzetet, s ezzel teljesen elmérgesedett helyzete. Ekkor lépett közbe Károlyi Antal gróf.

A Károlyi család a nagykárolyi piaristák kegyura volt. Magát az intézetet Károlyi Sándor alapította 1727-ben. Károlyi Antal, az unoka tovább folytatta a kegyúri támogatást, 1769-ben kezdte építtetni a rendház és iskola mellé a templomot. Ebben az időben, hogy a templom építését szemmel tartsa, többnyire Nagykárolyban tartózkodott, s gyakran látogatott el a rendházba, meg-

66

jelent az iskolában, különösen a tudományos képzést kísérve figyelemmel. E nagy befolyású és hazafias érzelmű főúr bensőséges viszonyban volt a piaristákkal, köztük a rend főnökével, Orosz Zsigmonddal, aki mindenben igyekezett kedve szerint intézkedni, óhajításait teljesíteni. Az események azt mutatják, hogy a gróf „tehetségkutató” szeme felismerte Révai képességeit, tervei voltak vele, s ezért a válságos helyzetben segítségére sietett. Kiszökölte a rendfőnöknél, hogy Révai a következő évben Nagykárolyban maradhasson taní-

tani. Szinte az egész rendház állományát átalakították Révai érdekében: elsőnek a házfőnök kérte áthelyezését, helyébe szelíd, művelt egyéniség került; a kevésbé szívelt társak helyébe is újak jöttek. Ezért aztán Révai — bár előzőleg az „alvilág torká”-nak nevezte a „kegyetlen” helyet, amely csaknem vesztét okozta, s ezért elkíváncozott onnan — most készségesen maradt, s gyors változásra hajlamos kedélye is hamarosan felderült. Új stúdiumnak is nekilátott: a magyar irodalom tanulmányozását kezdte meg. Károlyi pedig különö-

68

sen a rajzolásra ösztönözte, mert e téren akarta alkalmazni őt, és építészeti tankönyv írására biztatta. Révai a tankönyvet még ebben a tanévben elkészítette. Így fejeződött be nagykárolyi tartózkodása. Néhány hónappal később azt írta pártfogójának: nem tudja eléggé kifejezni, milyen boldog volt ott.

„Lelkemnek örvendezése, minden Nyitrára küldtek” (*Animi exultatio, dum Nitriam mitterer*) című latin versében (1776) Révai „a tudomány hírneves székhelyét” üdvözölte, ahol a teológiába kiváló tanárok fog-

ják bevezetni, élükön a nagy tudású Conradi Norberttel és előbbi kedves mesterével, Hyros Sámuellel. Nyitrán volt a rend hazai tartományának fő tanintézete, amelyben a növendékeknek teológiát s filozófiát tanítottak, s itt folyt legfőképpen a tanár- és papképzés is. A kollégium és rendház jelentőségét mutatja, hogy eredetileg a tartományfőnök is innen irányította a rendet, s csak néhány évvel azelőtt tette át székhelyét Pestre.

Révai törekvései ez időben kezdtek egységes életervbe kovácsolódni, és egy fő irány-

ban kibontakozni. 1776. november 5-én Nyitrán kelt latin nyelvű levelében azt írta Károlynak: élete célját abban látja, hogy elsősorban a filozófiát és a matematikát művelje, s e tudományokat elsőként adja elő hazai nyelven („patrio sermone”) a magyar ifjúságnak. E nyilatkozatban elsősorban az egységes életterv megfogalmazása a szembetűnő, hiszen helyet kap benne a szaktudós a filozófia és a matematika művelésével, az irodalmár e tudományok magyarításának szándékával, a pedagógus, mert az ifjúságnak akarja ta-

nítani e tárgyakat, és végül — a rá és a korra egyaránt jellemző — kulturális hódító, a műveltségteremtő, vezérkedő hajlam: elsőként szerette volna magyarul előadni e tudományokat. E jól átgondolt tervben benne van az osztatlan „filológia” eszméje is; Révai a — jó értelemben vett — polihisztor-szereptől soká és nehezen vált meg. Akadémiai tervezetében is ennek képviselőjeként mutatta be magát, de a sorrend akkorra már változott: első-sorban a „nemzeti filológia” (humán tudományok) művelését tartotta fő területének, s

csak „azután a pedagógia, fizika és matematika” tudományát. Ez a sorrend lényegében már Nyitrán kialakult benne, s a Károlyihoz írt levélben is nyomon követhető. Hogy benne a két szaktudományt emelte ki, abban inkább Károlyi igényeinek és terveinek kívánt megfelelni, míg az ő egyéni törekvéseit igazában már a „patrio sermone” kifejezéssel jelzett program foglalta magában. A levélben — talán öntudatlanul — még egyszer feltűnik a kifejezés, amikor azt mondja: „az említett és egyéb tudományok hazai nyelven

való művelése által” azt a törekvést akarja szolgálni — miként erre más népek példája is ösztönzi őt —, hogy „mind az országra nézve nagyobb haszon származzék, mind pedig nevünk és nyelvünk értéke és méltósága díszesebb legyen.” Hogy a nyelv művelésének kérdése érdeklődésének előterébe nyomult, még inkább kiviláglik költői megnyilatkozásaiból.

Nyitrára utaztában ellátogatott a debreceni kollégiumba, hogy megtekintse a könyvtárat. Itt találkozott Varjas Jánossal, aki megajándékozta őt *Megtért embernek énekje, mellyet*

*nem régen szerzett, és eggy
megkeseredett, de reménységgel
teljes lélek' képében tett-fel eggy
nevezetlen ember Debreczenben
című keserves, mert ötven-
öt versszakon át csupa e-
hangot tartalmazó elégiájával.
Révai — inkább a gesztust,
mint a költemény becsét érté-
kelve — egy latin elégiával vá-
laszolt, és még e mesterkedő
vers alkalmát is megragadta
arra, hogy a magyar nyelv
képességeit dicsérje, és a nem-
zeti nyelv iránt tanúsított gon-
datlanságot, illetőleg az idegen
nyelvekben való tetszelgést kár-
hoztassa. A nyelv művelésének*

gondja még erőteljesebben jut kifejezésre magyar verseiben.

Révai lantján ugyanis ismét felcsendült a magyar ének. A nyitrai Zobor hegység magasztát költői képzelete magyar Parnasszusává emelte, és onnan zengte a nemzeti műveltség megújhódására immár nagyszabásúvá váló nyelvi programját. A Károlyihoz írt levél tőszomszédságában született a Bolla Mártonhoz szóló költemény. Szövetkezésre szólítja föl a „Magyarság” (= magyar nyelv) érdekében egykori novíciustársát, aki ekkor Erdélyben, Kolozsvárott tanított, ahol

76

„a' régi Magyar vérnek mara-
déka tulajdon /Tiszta beszédé-
nek kintseit osztja meg” vele.
Jól látja Révai a magyar nyelv
ügyének hanyatlását: „Szóllani
is Magyarúl szégyen, 's durva
parasztság”, sokan az idegen
nyelvek elsajátítását fontosabb-
nak tartják. A németek példá-
jára hivatkozik — szinte szó
szerint egyezően a Károlyihoz
írt levél második részében fog-
laltakkal — , arra, hogy:

„Drága Hazájának méltóságára
fel unszolt
Nagy szívvel nyelvén könyveit
írja ki ki.

Használ népének mind erköl-
tsökre tekintvén,
Mint hogy könyvével szép ne-
ve meszsze terül.”

Azért kell saját nyelvünket ki-
művelni, mert idegen nyelve-
ken nem lehet a műveltséget
fejleszteni: „Nagy fáradsággal
külső nyelvekre vezetni/ Kép-
telen, így későn ér az igazra
fejünk.” Majd Ciceróra hivat-
kozik, aki tudott görögül, de
hazai nyelven írta műveit. Nem
kell megvetnünk az idegen
nyelveket, de gondot kell for-
dítanunk hazánk nyelvére.
Annál is inkább, mert magyar

nyelven is könnyen kifejezhető minden, saját tapasztalataiból mondja ezt: „merem is bizonyítani bátran: / Kezdeni kell, önként a' dolog útba vezet.” S mik a bizonyítékok? „Deák mértékre” kötötte le a verset, könnyen lehet írni még a nehéz algebra tudományát is magyarul: „A' mélységbe merült Euklides titkait oldom: / 'S e' magyarázásnak nints akadálya sohol”, és megírta magyarul az építéstudomány könyvét is. „Nosza tehát”, „Rajta tehát” ébreszti Bollát s vele rendtársait, „tágas előttünk / Hírünk' útja, terül szép ki futásra mezőnk”.

Hogy mire? Részletesen sorolja
fö l a lehetőségeket és a teendő-
ket:

Vagy történeteket, vagy szép
Intéseket írjunk,
Melylyeket Erkö ltsnek szent
Tudománya adat.

Vagy földet mérjünk, vagy
szint' az egekbe vezessük
Népünket, 's járjunk tsillagos
útjaikon.

A' Napnak szekerét mutogassuk,
's hold' tsoda fogytát:
Üstökös égésnek nagy tüze
merre kereng.

Vagy Törvényt Magyarúl írván,
ártatlan Igazság'

Szent szeretetre vonó fényeit
adjuk elő.

Vagy Mars' új Seregét állítsuk
rendbe, tanítván,
Hogy forog ékesben fegyvere,
lába, keze.

Most Haza népünkkel mulla-
tozzunk Verseket öntvén:
Milylyeket a' jobb íz' meg
szeretése követ.

Vagy Játék Háznak alakos víg
népe ki szállván
A' komorúlt szívnek nyájasan
űzze baját.

A huszonhét éves Révai nagy-
szerű programot tűzött ki itt
a nyelv felemelésére és általa

a magyar művelődés fejlesztésére és terjesztésére.

Ennek az ősznek nagy fontosságú eseménye, hogy Mária Terézia Budára helyezte az egyetemet, és ezzel együtt újjászervezte a tanügyigazgatást. Az eseménynek Révai két verset is szentelt. Ünnepi alagyáját az örömtől akadozó tollal írta, mert kinevezték az új tankerületi főigazgatókat, köztük a nagyváradi és ungvári kerület élére pártfogóját: „Károlyi! szent Helikont te rakatsz a' Váradi hegyre, / 'S Ungváron te mutatsz meg maradásra helyet.” Költői képzelete a tudo-

82

mányok és művészetek új kor-
szakát látta felderülni, amely-
ben saját törekvései megvaló-
sulásának közeledtét remélte.
Sapphói ódájában épp e törek-
véseknek adott hangot, az egye-
tem Budára helyezésétől a nem-
zeti nyelvű tudományosságnak
s általa a magyar nyelvnek fel-
virágzását várva:

„O ! tehát a' szent tudományok
immár

Viszsa úgy térnek, 's le bocsát-
va felség

Fényeket nyelvünk' ösi drága
kintsét

Hangzani kezdik.”

Itt jelenik meg először a nyelv
ősi drága kincsének a gondolata,
a régi nyelv értékének az esz-
méje, ami majd a nyelvről
vallott felfogásának alapját
alkotja.

Mit tehetünk még ehhez
Nyitrán töltött idejéről? Con-
radi indítására ez időben Cicero
bölcseleti munkáit olvasta,
azokból is hazafiúi érzelmekre
merítve serkentést. Később a
„*Latíná*”-ban említette, hogy
Cicero hatása alatt akart „tu-
dásából minél többet hazai nyel-
ven („patrio sermone”) népé-
nek közvetíteni”. Figyelmét te-
hát tanulmányai között is azok

84

az eszmék kötötték le, amelyeket törekvései szolgálatába állíthatott. Következő lépésként most a természettudományok révén gyakorlati irányban kívánta tehetségét gyümölcsoztetni. Erre adott lehetőséget Károlyi gróf, amikor a tanév végén a rendfőnök útján értesítette Révait: saját költségén Bécsbe küldi „az építés’ tudományábann bővebb tapasztalást tenni”. Révai 1777. augusztus 11-én kelt levelében köszönte meg Károlyinak áldozatkészségét, s megfogadta, hogy — „Házánk javára” — mindent meg fog tenni, hogy a bizalomnak

megfeleljen. 1777 kora ősszel
tehát Bécsbe indult. Ezzel azon-
ban pályájának új fejezete nyí-
lik.

A NEMZET NYILVÁNOSSÁGA ELŐTT

(1777—1791)

„Ha valaha a' meg újúlt Haza
tisztelni fogja Nyelve' fenn
tartásáért eleget szenvedett
Mártirait, már előre vigaszta-
lódok benne, hogy engem' is
azoknak számokba helyheztet.”

(*Révai Miklós*, 1790.)

Bécsbe érkezve, Révai nem
hitt szemének, hogy álma telje-
sült: „Látlak e? vagy tsak
igen kívánván látni, szemem-

nek / Tornyodat a' képzés' ját-
szodozása szüli?" — fejezi ki
első benyomását, majd Károlyi-
hoz fordul: „Hál'adatossággal
már lések ezért is adósod: / 'S
hogy kedved teljék, azt teszem,
a' mit akarsz. / A' Magyar
Építés Tudományt itt újra
dologba / Vévén majd innét
drága Hazámba viszem". Vilá-
gosan kimondja tehát itt:
Károlyi kedvéért foglalkozik
az építészettel, hogy az ő párt-
fogásával érjen el voltaképpeni
céljai megvalósításához. Hogy
mi ez, azt is megmondja; a
vers végén ugyanis — szinte
váratlan fordulattal — így só-
88

hajt föl: „O anya nyelv! ennek
gyarapítására fel onszolt /
Szívvel Euklides' titkait oldja
kezem.”

Bécsi tartózkodásáról meglehetősen keveset tudunk. Mintegy félévet tölthetett itt (1777. október 10-én írt Bécsből Károlyinak, első verseskötetének előszavát pedig 1778 április végéről már Nagykárolyból keltezte). A Károlyi által rábízott feladatokat bizonyára a Teréziánumban teljesítette, az ottani tanárokkal a piarista Nagy Jeromos ismertette meg, aki a Festetich család nevelője volt, és egyben a Teréziánum-

ban tanított. De kapcsolatba került egyéb befolyásos emberekkel is. Maga említette Mária Terézia emlékére mondott beszédében, hogy Bécsben jártában szerencséje volt a *Ratio Educationis*-nak a királynő bejegyzéseivel ellátott, eredeti kéziratát látni — egy „vir gravissimus” jóvoltából. Ez pedig Denis lehetett, a Teréziánus tudományos könyvtárának őre, a könyvkincsek nagyszerű ismerője (épp ez évben jelent meg *Einleitung in die Bücherkunde* című műve). Révai 1800-ban elégiában örökítette meg emlékét, és mint a bibliog-

90

ráfia és az irodalomtörténet kiváló tudósát jellemezte őt. Neki köszönhette legnagyobb bécsi élményét, a nagy könyvtárak megismerését, amely oly ellenállhatatlanul vonzotta őt ide vissza néhány év múlva, s amely szerepet játszott abban is, hogy figyelme a régi könyvekben felhalmozott nyelvkincsek felé fordult. Ez az élmény visszhangzik már 1779-ben, Barótihoz írt versének panaszában is: „Még nálunk nagy Könyvtárak, 's a régi Magyarság' / Kintsei, és nyelvünk' titkai, ritka nevek.” Mindehhez érdekes adalék, hogy Révai hasz-

nálta ebben a versében először magát a *könyvtár* szót is, amit addig és még később is magyarul *könyvesháznak* vagy *könyvháznak* neveztek.

Egészében is óriási hatással lehetett Révaira — a magyar viszonyokhoz és főként az ő állomáshelyeihez képest — világvárosnak számító Bécs, s annak szellemi élete. Szellemi központja ekkor a magyarságnak is. Itthon még szétszórva, egymásról alig tudva dolgozott néhány író, Bécsben már megkezdődött a magyar írók első csoportosulása: *Bessenyei György társasága* — ily címmel ebben

92

az évben jelent meg gyűjteményes kötetük. Vajon megismerkedett-e Révai velük? Működésükről biztosan tudomást szerzett, hisz ezután figyelemmel kísérte Bessenyei pályáját: 1779-ben verset írt, amikor *Bessenyei György a' római egy ház' vallására állott*; a versből kitűnik, hogy Bessenyei munkáit is forgatta. Irodalmi becsvágyát is növelte a testőrírók szövetekezése, Bécsben határozta el, hogy kiadja verseit. Első irodalmi jelentkezésével maga is szövetségeket akart felmutatni, ezért kötötte nevét Molnár Jánoshoz,

miként a testőrök az övüket Orczy Lőrinchez fűzték. Ezért akarta meglátogatni Molnárt visszafelé jövet, Budán. Ezt azonban „az új végzés” nem tette lehetővé, „hirtelenül” utazott át Pesten, könnyes szemmel nézte, hogy „Buda’ tornyai meszsze maradnak”. A gróf ugyanis közben elintézte a rendfőnöknél, hogy Révait a nagyváradí rajziskolában alkalmazza: az új iskola berendezésének és a tanév előkészítésének munkájához hívta korábban haza. 1778. június 14-én Révait Váradon pappá szentelték; ezzel egyrészt nyilván

94

erősíteni kívánták a szerzetesi-
egyházi pályával egyébként
lazuló kapcsolatait, másrészt
az ő feladata lett, hogy az iskola
ifjúságának lelkipásztori és hit-
oktatói teendőit ellássa.

A három év során, amelyet
Károlyi égisze alatt töltött, je-
lentek meg nyomtatásban első
munkái: egy verseskötete és öt
tankönyve „a' nemzeti iskolák-
nak hasznokra”, vagyis az elemi
oktatás céljaira. A tankönyv-
írásra Révai Pozsonyból kapott
fölszólítást — innen, a hely-
tartótanácsból irányították az
elemi oktatás átszervezését —,
de nyilvánvaló, hogy a fölszó-

lítás Károlyi ajánlására történt. Révai szívesen vállalkozott erre a munkára, hisz — első lépésként — jól beillett a tudományok magyarul való megszólaltatásának általa vázolt programjába. Tankönyvei sorát 1777-ben az ABC-könyvecske nyitotta meg, ezt követte 1779-ben a helyesírási, valamint az ékesírási (szépírási) tankönyv, majd 1780-ban a *Várasi építésnek eleji* és végül *A' mezei gazdaságnak folytatásáru* című. Révai e vállalkozásának jelentősége az úttörő jellegben van: csaknem teljesen előzmények nélkül írta meg magyarul e

96

tankönyveket. Nyelvhasználatában — némi ingadozásokkal persze — egységes alapelveket követett, a szakkifejezések magyarításában leleményességről és eredetiségről tett tanúságot (közülük nem egy máig is használatos). Egyszóval már ekkor tudatosan írt magyarul, amit kevés kortársáról lehet elmondani. E tankönyvek elkészítésével égető szükségletnek tett eleget, és tényleges hasznot hajtott: némelyik hosszú életet és több kiadást ért meg. A tanügyi szervek is értékelték Révai e munkásságát: miután az is-

7-V 97

kolától és Nagyváradtól is megvált, a helytartótanács még akkor is arra kérte leiratában Károlyit, a főigazgatót, hogy buzdítsa Révait a tankönyvek írásának folytatására, illetőleg befejezésére. Maga Révai is tudatában volt úttörő érdemének, később is többször hivatkozott tankönyvírói munkásságára, és külön kiemelte polgári építéstanát, amelyet „elsőként előzmények nélkül írt magyar nyelven”. Helyesírási tankönyve mellett valóban ez a leginkább önálló munkája, és ez áll legközelebb nyelvi törekvéseihez is; a könyv végén „A’

98

várasai építésnek mesterszavai”-
ból külön jegyzéket is készített
magyar és német nyelven, s
mintegy százharminc műszónak
adta meg magyar megfelelőjét.

A sors iróniájának tűnhet,
hogy a költői babérokról nagy-
ra törő álmokat szövögető ifjú
— elemi iskolai tankönyvek
írásával kezdte írói pályafutá-
sát. Közben azonban nagyon is
rajta volt, hogy költőként mi-
előbb a nyilvánosság elé lép-
jen: Bécsből hazatérve első
dolga, hogy verseit sajtó alá
rendezze. A *Magyar alagya-
nak I. könyvek* valószínűleg
1778 első felében jelent meg;

tudniillik sem hely, sem évszám, sem a nyomda nincs rajta feltüntetve, egyetlen támpontul az ajánlásnak a keltezése szolgál: „Iráni Nagy-Károlybann Szent György havának fogytán 1778.” A negyven lapos, négyrét nagyságú, szép kiállítású kötes tizenkét alagyt tartalmaz. A címlap után a mecénáshoz, Károlyi Antalhoz intézett hódolatos ajánlás következik, majd „Elő-tudósítások” címmel bevezető előzi meg a verseket. Ebben Révai előbb azt mondja, hogy sok szép és hasznos könyv jelenik meg magyarul: „A’ versek-is már Deák

100

mértékre köttetnek. Abbann én-
is előbb-segíteni kívánván édes
anya-nyelvünknek díszét, vala-
mennyre iparkodtam, a'men-
nyire lehetett...". Azután
hangsúlyozza, hogy Molnár
Jánostól kapott indítást a klasz-
szikus verselésre, majd az általa
követett prozódia-
ról említvén
meg egy-két szabályt, ezt mond-
ja: „Az Igaz-írás, Orthographia,
mellyet a'mennyre lehetett,
elég szorosan meg-tartottam,
Magyar nyelv-tanításomban
állatattik. Ha hol az előbbeni
írásbann fel-hagyok, ott adom
okát.” Végül így zárja elő-
szavát: „Ha tapasztalom, hogy

ez a' Könyvetske, a'mellyet most tsak mutató-képen kibotsátok, olly reménységre gerjeszti hazámfiait, hogy várhassák nyelvünknek ezzel-is valamennyire előbb-keelő ékes-ségét, gyengességét [= gyengédségét], bőséget, gazdagságát, hathatóságát, igyekszem újra többel-is kedveskedni, 's kész lészek mindenkor megmutatni, hogy hazámat szeretem". Költői zsengeit tehát a nyelv felemelésének, szépítésének és tökéletesítésének szolgálatára ajánlotta nemzetének. Hazafiúi lelkesedéstől áthatott előszavában mennyire ide illő, a nyelv

102

ügyéhez fűződő személyes viszonyát is jellemző az *édes anyanyelvünk* kifejezés: ő használta itt elsőként ezt a szép jelzős szerkezetet.

Az előtudósítások **szövegében** fel kell figyelni arra a megjegyzésre, hogy nyelvtant írt (a *nyelvtanítás* ugyanis szóhasználatában ekkor és később is 'nyelvtan'-t jelent). Verner Jakab nagyváradi tanfelügyelő abban a bizonyítványában, amelyben Révainak nagyváradi működése idején megjelent tankönyveit sorolta föl, megemlítette: Révai „felsőbb utasításra” készített egy nyelvtant, ki-

nyomtatását a váradi tankerület engedélyezte is, de később „magasabb intézkedésre” mégis más tankönyvet vezettek be (ti. Meliboeus [Bél Mátyás] német—magyar nyelvtanának átdolgozott változatát). Révai-nak ezt az első nyelvtanát, sajnos, nem ismerjük, nyilván elveszett a kézirat, de megvan helyesírási tankönyve, s ez — legalábbis nagyjában — a nyelvtan helyesírási és kiejtési fejezeteivel lehet azonos. Az 1779-ben megjelent *A' magyar nyelv tanításnak két részei. Az igaz kimondás, és az igaz írás* (illetőleg ennek némileg módosí-

104

tott kiadása 1780-tól: *A' magyar nyelvnek helyes írása és kimondása-felől kettős tanuság a' vagy ortografia*) két nagyobb részből áll. Az elsőben a főbb helyesírási tudnivalókat, a másodikban néhány kiejtési-olvasási szabályt tárgyal. Ami a helyesírást illeti, abban már itt is, miként későbbi nagy nyelvtanában, a Tsétsi-féle szóelemző elvet képviselte. Elég erre vonatkozóan az alábbiakat idéznünk az 1779-i könyvecskéből: „A' gyökérszavaknak betűiket, a' mennyire lehet, és alkalmaztatható, meg tartsuk a' származatokbannis. Tehát nem *igasság*,

ravasság, egészség, imátság, 's a't.
 hanem inkább *igazság, ravasz-*
ság, egészség, imádság, mulatság,
veszettség, egyszer, másszor, 'sa't."
 Továbbá: „A' j betű helyett
 ne tectessék sem *gy*, sem *ly*, sem
ty . . . Azért nem *gyön, gyere;*
 sem pedig *gondgya, kardgya,*
annya, bottya; azután nem is
útállya, adgya, fennyük, mula-
tattyuk: hanem inkább *jön,*
jere; azután pedig *gondja, kard-*
ja, anyja, botja; 's' végtére *útálja,*
adja, fenjük, mulatatjuk, 's a' t."
 Révai tehát már ekkor jottista,
 s ellene van az ipszilonista írás-
 módnak, amely egyik fő ütköző-
 pontja lesz a Verseggyel való
 106

vitának. De egyéb részletekben is későbbi álláspontja alapján áll. Így a *c* betűt *tz*-nek, a *cs*-t *ts*-nek írja; bevezeti a *zs*-t az addig (és még később is) használt mellékjeles *z'*, ill. *s'* helyett; itt is helyteleníti a személynévek végén az *y*-t: „Nem szükséges az *y* betűis, mivel a helyett *i* betűvel élünk. Azért roszúl vagyon *Váradý, Ságy, Buday*, 's a' t. *Váradi, Sági, Budai* helyett ...”. (Nagy nyelvtanának erre vonatkozó példái: *Váradý, Pesty, Tolnay*.)

A kis tankönyv azonban még egyebet is tartalmaz. Az említett két főrész között ugyanis

— a tárgyalás menetébe szer-
vesen nem is illeszkedve — *Elő-
tudósítások a' magyar nyelvtaní-
tásról* címmel a nyelvtan meg-
határozása és felosztása van
beiktatva. E szerint „A'
magyar nyelv tanításnak hat
részei vagynak”, mégpedig (zá-
rójelben az 1780-i kiadás mű-
szavait adjuk): az igazkimondás
(helyes kimondás), szóforgatás
(ua.), szószármaztatás (ua.), szó-
kötés (ua.), igazírás (helyes írás),
hangmérséklés (hang-mekkorság).
Íme, itt vannak tehát első
nyelvtanának fejezetcímei. Lé-
nyegében ugyanez lesz nagy
nyelvtanának a felosztása is,

108

pusztán azzal a különbséggel, hogy változik a sorrend, és a második és harmadik rész egy fejezetté olvad össze, s így alakul ki az öt fő rész: 1. Orthoepia, *helyes olvasás*, 2. Prosodia, *hangmérséklés*, 3. Orthographia, *helyes írás*, 4. Etymologia, *szóvizsgálás*, 5. Syntaxis, *összehelyheztetés*.

Korai helyesírási tankönyvében tehát nemcsak későbbi helyesírási elveinek alapját rakta le, hanem nyelvtani koncepciója is megjelenik már. Tegyük még hozzá, hogy több, máig is használatos nyelvtani-nyelvészeti műszót is ez idő-

ben alkotott. Mégpedig az alagyák könyvének előtudósításában a prozodiáról szólván az *ékezeni* (magánhangzót) és az *ékezetlen* (magánhangzó) szavakat; az 1779-i tankönyvben a *nyelvtudós*-t; 1780-ban a *zárjel*-et, s végül, de nem utolsósorban a *helyesírás*-t. — „Ex ungue leonem” — így mutatkozik be első nyelvtani kísérletében a későbbi nagy nyelvtudós.

Nagyvárad működése idejére esik még egy művének létrejötte, amely Révai magyar nyelvű tudományterjesztő munkálkodásának magasabb fokát

110

és egyben zárókövét alkotja. Molnár János 1777-ben jelentette meg *A' fizikának eleji A' természetiekről Nevvton tanítványinak nyomdoka szerént* című nagy jelentőségű művét, az első magyar nyelvű fizikakönyvet. Ennek „Bé-vezető tudósittás”-ában azt a reményét fejezte ki, hogy úttörő kezdeményezése nyomán majd „elé-áll ma holnap Budán a' Tudományok' közönségességének [az egyetemnek] új Várában Váradi, Fejérvári, vagy Györi új némelly Gerászimovits, ki, a'mit az amott Országló Felségnek hallatára

Muszká nyelven mondott, a' természetnek tulajdonságairól, 's annak vizsgálóji' új leleményiről, azt mi nálunk, a' mi nyelvünkön fejtegesse". Molnárnak ezen szavai is Révaira hatottak elsőként; már 1778-ban Molnárnak szóló alagyájában jelezte, hogy kész a fölszólításra: „Ám ha Gerászimovits valahol nálunk is elő áll: / A' te torony munkád, a' te gyümölcöd az is". S mikor 1779-ben „történetképen" kezébe került Makó Pálnak, a Teréziánum tanárának *De fulmine* című könyve, s megtudta, hogy „Ez a' munka a' Mennykőről tsak

112

a' múlt esztendőekben Német nyelven már kétszer nyomtattott ki Bétsben, egyszer pedig Deákúl Olasz Országban", elhatározta, hogy lefordítja a kelendő könyvet magyarra. Vállalkozásának indokait a fordítás elé írt ajánlásban és előszóban fejtette ki. Az egyik ez volt: „örömmel látván édes hazámnak újulásakor tellyesebb bóldogulásunkra az arany időt felvirradni, igen felébredtem, a'mennyire tölem-is kitelhetik, a' köz jót előbb mozditani: most ugyan először inkább még hasznos fordításokkal, többnyire Tudákosi, és

Természettudásbéli dolgokból: mivel még nem bátorkodom magamtól valami nagyobb munkát ki adni". Az indításról ezt írta: „Ösztönzött erre Mólnárnak-is Magyarúl megszóllalt Fisikája, és méltónak véltem lenni, ilyen iparkodásokkal elkészülni előre annak az új némelly *Gerászimovitsnak*, kit ott jövendöl hazánk-nak . . . ". Az volt a célja, hogy „Hazánk' fiai, ki fejtödvén a meg rögzött bal vélekedésekből, a természetiekről-is helyesebben kezdjenek eszmélkedni". Remélte ugyanakkor, hogy e munkával saját ügyeit is elő-

114

mozdíthatja, mert ekképp fordult Makóhoz: „igen szerentsés lesznek pedig, ha azzal kedvedet is megnyerhetem, hogy, pártfogásod alá fogadtatván, a' miket ezek után boldogabb állapotban, ha oda juthatok, mind hazámnak javára készü-
lök kiadni...”. Makó a magyarítás ötletét szívesen fogadta, újabb részleteket is küldött Révainak, hogy azokat is dolgozza bele a munkába, sőt a fordítást átnézte, és saját költségén kiadta. Így jelent meg 1781 végén *A' mennykönek mivoltáról 's eltávoztatásáról való böltselkedés*, és nagyban hozzá-

járult az új természettudományos magyar nyelv megteremtéséhez, amellyel előtte Molnár, utána még Varga Márton oly sokat küszködött. A fordítónak nem volt könnyű dolga, bár mint maga jelezte, „majd mindenekben” Molnárt követte, s iránta való kegyeletében gyarlóbb magyarításait is átvette tőle. Egyebek közt az ’elektromosság’ fogalmára a *gyántázat*ot (1784-ben viszont megírta, hogy a kifejezést nem találja alkalmasnak), s így lettek a ’vezető testek’ *gyántázat terjesztők*, a ’szigetelők’ pedig *gyántázat gátolók*. Makó könyve a legjobb ér-

116

telemben vett népszerű tudományos munka: mindaz, ami addig az elektromosságtanban jó és korszerű volt, megtalálható benne. A tudományos igény mellett a népszerű jelleget pedig a villámcsapásokról előadott színes történetekkel biztosította. Révai választása tehát nem véletlenül esett e munkára, hanem képzettségének és szándékainak a legjobban megfelelt. Egyrészt szolgálta tudományos céljait, másrészt lehetőséget adott szépírói hajlamainak érvényesítésére is. A fordításnak ez utóbbi jellegét már első ismertetője,

Rát Mátyás is kiemelte, amikor 1782-ben ezt írta a Magyar Hírmondóban: „Végezetre, ezen elől említett könyv felől az-is jegyzésre méltó, hogy a villámnak sokféle erejéről való számos példáknak elő-beszéllései alkalmasént mulatságossá-is tészik annak olvasását.” A legfőbb érdeme — amit Révai úgy fogalmazott meg, hogy általa „e villám’ hangja Magyarra dörög” — nyelvében van. Molnár is ezt dicsérte, amikor *Magyar könyv-házában* tömören így jellemezte a fordítást: „Szép a’ Magyarsága”. A mai fizikatörténész pedig a korai

118

magyar nyelvű fizikai irodalom gyöngyszemének nevezi, amely időrendben a Molnáré után következik, de — tehetjük hozzá — stílusának gördülékenységében megelőzi azt.

A Makóhoz írt ajánlásban kifejezett kívánság, hogy „bóldogabb állapotban” folytathassa tudományos törekvéseit, már Bécs óta benne élt. Molnárhoz intézett alagyáját azzal fejezte be: „Vajha nevelgetné tüzemet jobb állapot, a' hol / Térebb vólna nagyobb pályafutásra mezőm” tehát már 1778-ban, amikor még el sem kezdte rajziskolai működését, meg-

felelőbb munkaterületre vágyott. Ennek érdekében megragadott minden lehetőséget. Az első 1780 elején kínálkozott. Február 22-én kelt levelében Károlyi segítségét kérve, így adta elő a lehetőséget és az indokokat, lefestve egyúttal akkori foglalkozásának terhes oldalait: „Budán a’ Királyi Oskolamindenességben a’ Szelídebb Tudományoknak Második Tanítójok, *Secundarius Humaniorum Professor*, egészségtelensége miatt lemond hivataláról. [...] Tapasztalta KEGYELMES ÚR különös természeti hajlandóságomat a’

120

Szelídebb Tudományokra, ki nem egyszer gyönyörködött verseimbenn, és egyéb munkáimbann, a' mellyek a' Szelídebb Tanúltságnak gyümöltsei. Az a' hivatal, a' mellybenn most vagyok, igen erőtleníti, és annyira megfogyasztja szememet: hogy a' mitsoda buzgósággal kaptam azokba a' hasznos fordításokba, mellyek a' KEGYELMES URNAKIS annyira megtetszettek, már azokat nem sokára alég folytathatom úgy: mivel a' Rajzolás elragadja egész napjaimat, és azután fáradt szemekkel nem győzhetem az éjszakázást, hogy több időm

lehessen azokrais, a' mikre különös kedvemet el nem olt-hatom." Ez az első kísérlet azonban nem sikerült. Ezért a nagyváradí akadémia meg-alakulásakor, a matematika tanszékét akarta elnyerni. Úgy látszik, ezt Károlyi kilátásba helyezte neki, mert így írt neki Révai 1780. aug. 22-én: „Három esztendőnek unalmát, és a' sok terhes fordítások kö-zött tiszttemnek-is kedvetlensé-gét azzal az egy reménységgel győztem, hogy Kegyelmes Uramnak Pártfogása alatt Szer-zetem' ditsőségére Váradon elnyerjem a' Mathezist." Ki-122

nevezése 1780. október 2-i ke-
lettel meg is érkezett, de nem
a matematika, hanem a filo-
zófia tanszékére rendkívüli
tanárnak. Révai azonban való-
jában Bécsbe vágyott. Azt ta-
pasztalta, hogy a hazai művelt-
ség ügyét, a magyar nyelv fej-
lesztését onnan kell sürgetni.
„Innét gyulladozik több szép
Fő Tagja Hazánkunk, / 'S e' pél-
dára azont sürgeti kintse, sza-
va” — írta még Bécsben, s
most II. József trónraléptével
még ígéretesebbnek tűnt a le-
hetőség. Ez a reménysége nyi-
latkozott meg Mária Terézia
emlékére Váradon 1780. decem-

ber 22-én mondott latin nyelvű beszéde végén, amikor így fordult az új fejedelemhez: „Látod-e, Fenséges Császár, egy emberként tekint feléd és nevedre az egész Magyarország figyelme? Látod-e, hogy egyedül benned látjuk a haza reményét és oltalmát? Hogy te vagy az egyetlen, kitől minden üdvünket várjuk: hogy helyre álljon örökre nemzetünk méltósága, nagysága és dicsősége.” Révai tehát hitte — ez volt akkor a közhangulat —, hogy a felvilágosodott, szabadelvű II. József uralkodásával a magyar megújulás korszaka kö-

124

vetkezik. Az események arra engednek következtetni, hogy Révai Bécsben szerzett kapcsolatait használta föl arra, hogy helyzetén változtasson. Ugyanis Pálffy János gróf Bécsből, 1780. október 22-én írt levelében felkérte Révait fiai nevelőjének, a teljes ellátás mellett azzal az ajánlattal, hogy évi nyolcvan forintot biztosít neki — gyermekei tanulmányainak befejezése után is — Révai haláláig. Így történt, hogy Révai előbb megküldötte Károlynak Pálffy levelének másolatát, majd 1781. január 10-én írt levelében kérte őt, hogy állá-

sáról való lemondását terjessze fel a helytartótanácsnak (ez utóbbi már január 16-án intézkedett helyének betöltéséről). Révai tehát nemcsak ezzel az állomásával számolt le, hanem lemondott jóindulatú és befolyásos pártfogójáról is. Valószínűleg még januárban Bécsbe indult nevelőnek. Ezúttal azonban nem oly kedvező körülmények közt, hanem szegényesen és védtelenül, nemsokára a rendjéből szökött kóbor szerzetes ódiumát viselve, most valóban gyanúsításoknak és üldözéseknek kitéve. „Révainak külső bajai között fő volt az — állapí-

126

totta meg Guzmics Izidor 1830-ban —, hogy Piarista volt, 's hogy Piarista lenni megszűnt. A' Piaristák 's Jésuiták között volt ebben az időben megosztva a közvélekedés: Révai gyűlölt volt — kétségen kívül csak a' gyengék előtt — mind a két részről: itt, mert Piarista volt; ott, mert Piarista lenni megszűnt. Veszedelmes helyhezet !”

Révai később két ízben nyilatkozott arról, mi készítette őt életútjának e gyökeres megváltoztatására. Akadémiai tervezetében azt írta: váradi állásától leginkább azért vált meg, hogy a hazai nyelv művelését

alkalmasabb helyen mozdíthassa elő. A *Latina* egyik jegyzetében pedig igen öntudatosan hivatkozott arra az érdemére, hogy a nyelvművelő társaság létrehozására ő „már régen és mások előtt” törekedett, és „néhány fényes állomást” csak azért hagyott el, hogy az általa nyilvánosságra hozott és „bizonyára leghasznosabb hazai ügyért” minél megfelelőbb helyen munkálkodhassék. Tény, hogy a magyar nyelvnek és irodalomnak már ekkor korszakos jelentőségű szolgálato-
kat tett; Toldy Ferenc joggal nevezte irodalomtörténetében

128

Révai évtizedének e század
nyolcvanas éveit. A bécsi kul-
turális lehetőségek kiaknázásá-
ban legfőképpen Denis támo-
gatta őt, mégpedig nemcsak a
kutatómunka és a szellemi
irányzatok terén való tájékozó-
dásban, hanem újabb ismeret-
ségek szerzésében is. Általa
került kapcsolatba többek kö-
zött Cornides Dániellel, a kiváló
történésszel, valamint Paintner
Mihállyal, Grassalkovich herceg
fiának nevelőjével, a Terézi-
ánus tanárával, aki művelő-
déstörténeti tanulmányokat
folytatott, heraldikával foglal-
kozott, és értékes könyvtárral

rendelkezett. Egy negyedszázadra szóló barátság fejlődött ki köztük, s Paintner hű és megértő jóakarójaként nemcsak anyagilag támogatta Révait, hanem tanácsadóként is mindig mellette állt. Ebben a tudós légkörben Révai törekvései határozott irányt kaptak: Faludi Ferenc kiadatlan költői hagyatéka (amelyhez Paintner révén jutott hozzá) nyújtotta az alapot a *Költeményes Gyűjtemény* megindítására, Bessenyei Jámbor szándékának felfedezése pedig a tudós társaságért folytatott harcának vált kiindulópontjává.

Alig egy év elteltével belefogott első vállalkozásába: felhívást tett közzé régi és népi „énekek” gyűjtésére, s ezzel nálunk is meghonosította a Herder-féle népiesség eszméjét. A népköltészet felfedezésének első szakasza ekkorra már lezajlott Nyugaton. E költői termékekben egyfelől a rousseau-i ideálnak megfelelően a primitívseget és a természetközelséget értékelték, másfelől főként Macpherson *Ossziánj*ának, az ősi angol költői töredékeknek kiadásával a nemzeti régiséget becsülték. Új szempontokkal gazdagította e törek-

véseket Herder. Ő a népköltészetben egyebek közt az eredetiséget kereste, egészen a középkorig nyúlva vissza, s mivel szerinte a nyelv géniusza egyúttal az irodalomé is, a költészet múltjának megismerését elválaszthatatlannak tartotta a nyelv történeti tanulmányozásától, s ugyanezért célul tűzte ki a nyelvjárások kialakulásának megismerését is. Régit és népit nem választva el egymástól, így jutott a népköltészettől a nyelvtörténet gondolatáig. Révai ezekről az eszmékről még első bécsi tartózkodása idején Denis révén szerzett tudomást, aki

132

1768-ban megjelent *Osszián*-fordításával Herder hatásának első közvetítője volt Ausztriában. E körülmények ismeretében foghatjuk fel valójában Révainak még 1779-ből való, a „rég Magyarorság’ kintsei”-re és „nyelvünk’ titkai”-ra vonatkozó szavait. A felhívásból pedig fény derül arra, hogy már első bécsi útja után elkezdte a régiségek gyűjtését. Meg kell tehát állapítanunk, hogy Révait a régiségek iránti érdeklődéshez és azon át a nyelv történeti tanulmányához a Denis-közvetítette herderi eszmék vezették.

A felhívás közzétételében azonban szerepet játszott Rát Mátyás működése is. Az első magyar nyelvű újság szerkesztője Göttingában tanult, és így közvetlen forrásból ismerte Herder törekvéseit. Ennek jele, hogy a *Magyar Hírmondó* első évfolyamában, 1780-ban az első, elfelejtett időmértékes verskísérletet, Sylvester distichonjait közölve, arra buzdította olvasóit: „a' kiknek rejtekbenn még olyan kintsek találkoznak, ők-is hordogossanak valamit öszve”. 1781-ben pedig az újság szorgalmas levelezőjének, Benkő Józsefnek

134

Erdélyi Históriás Szekrény címmel tervezett gyűjteményéről adva hírt, hangsúlyozta a régi írott emlékek kiadásának fontosságát, nyelvi és művelődéstörténeti jelentőségét. Révai mint az első előfizetők egyike kezdettől fogva figyelemmel kísérte Rát működését, s nyelvi és művelődéspolitikai törekvéseik feltűnő rokonsága folytán, fegyvertársat látott benne. Az első évfolyam október 4-i száma után, amely hírt adott Révainak a váradi akadémiára való kinevezéséről, az 1781. január 6-i számban már együttműködésük első jelét észlelhetjük.

Rát ugyanis ismertette Révainak Mária Teréziáról szóló beszédét, amit nyilván Révai küldött el neki, hogy e figyelemfelhívással előkészítse bécsi fellépését. Már onnan küldhette el verskötetét Rátnak, aki a június 13-i számban bő és meleg hangú ismertetést írt róla: a természettudományokkal és irodalommal egyaránt foglalkozó Révainak példáját „a tudományoknak ditsőül felderülő napját jelentő hajnal” jeleként állítva olvasói elé. December 8-án pedig Révainak, az „egygy más dítséretes munkáiról esméretes Túdós Szerze-

136

tes Hazafi"-nak Pálffy Leopoldina halálára írt alagyáját jelentette meg. Ilyen előzmények után — kapcsolatuk ekkor már kétségtelenül személyes ismeretségen alapult — tette közzé Rát a lap 1782. január 16-i számában Révai nevezetes felhívását, méghozzá a maga részéről egy terjedelmes, szinte ünnepélyes hangú szerkesztői bevezetéssel is ellátva, amelyben kitűnően megalapozta Révainak tisztán magyar szempontú kezdeményezését, európai háttért festve törekvésének, s e háttérben tömören vázolva a Herder-féle népiesség eszméjét.

Révai felhívása így kezdődik:
„Bizonyos lévén abban, hogy
nem nyerem vissza költsége-
met; tsak ugyan még-is, Ha-
zám' szeretetétől viseltetvén
reá szántam pénzemet: hogy
én-is az én részemről vala-
menynyire fel-ingereljem a
Hazafiakat anya-nyelveknek
mind nagyobb betsültetésére,
mind pedig gondosabb mível-
tetésére. Valaki tsak, bár múltó
félben-is, meg-tekénti virágzó
állapotjokat a ki-mívelt külső
nyelveknek, azonnal tapaszt-
alni fogja, hogy arra, első és
leg-hathatósbb eszköz volt a
vers-írogatás. S minden nyelv-

138

nek ott tenyészik, mintegy meleg ágyban, ott nevedik, ott épül minden szépsége, minden kellemetessége, és minden ereje. Vallyon, a' ki tsak valamit lát, nem veszi-é észre, mitso-da kintsek vagynak el-rejtve a-vagy-tsak azokban az énekekben-is, mellyeket víg asztalaiknál mondanak anya-nyelvekben gyönyörködő édes miénk?" Révai kiindulópontja a nyelv érdeke, az anyanyelv művelésére akarja ösztönözni honfitársait (a *nyelv-mívelés* kifejezés itt jelenik meg csírájában a Bessenyei nyomán használt *nyelv-pallérozás* mellett).

A nyelvi szempontot azonban mindjárt azonosítja a költészetével, majd a profán költészetet jelöli meg az anyanyelv kincsesbányájául. Profán költők azok is, akiket ki akar adni gyűjteményében, róluk szól a második részben: „Ezek ama nagy nevezetű Faludinak hólta után maradott elég számos Versei: azután a' Tsászári Könyvházbann taláztatott egy-néhány darabotskák-is; és a miket még Magyar országban lévén [!] egybe-gyűjtöttem. Mikor szinte belé kaptam, eltekéllém magamat arra-is, hogy Benitzkinek, Gyön-

140

gyösinek, 's egyebeknek-is
verseiket egybe-gyűjtögetvén
...ki-nyomtatásokkal kedves-
kedném az Édes Hazának ...”.

A történetiség eszméjétől
áthatott Révaiban szeren-
csésen találkozott a külföldi
hatás a magyar hagyomány-
nyal. Idegen példán ismerve
föl a réginek és a népinek egye-
sített becsét, Faludiban ennek
az értéknek korai megvalósí-
tóját látta. Amint feljegyezte
róla: „el szokott vólt a' köz
nép, és tseléd közé járogatni,
tsak a' végett, hogy őket szaba-
dabb beszédre fel bátorítván,
igazabban ki tanulhassa a' tulaj-

donabb Magyar szó ejtésekét.”
S Faludi nyelvi gyűjtésében
— amelyet ugyancsak Révai
adott ki — a régi nyelv forrá-
saiból is merített. (Bár Faludi
népiessége, amely régít és népit
egymáshoz kapcsolva a népi
szólásokban és közmondások-
ban a régi bölcsesség marad-
ványait kereste, inkább még
a humanista hagyományban
gyökerezik.) Azáltal, hogy
Révai napvilágra hozta költői
munkáit, Faludi — a friss szí-
nekben jelentkező régi és a
minden addiginál nemzetibb
jelleg varázsával hódítva — az
irodalmi népiesség propagált

142

ősévé vált. — Révai a közlemény harmadik részében a lapangó költői kincsek elküldésének módjáról szól, majd a negyedik részben a profán énekek közül külön kiemelve hangsúlyozza a szerelmesek gyűjtését: „Arra-is kérem szeretettel, hogy nem tsak tehát a felesebb [= terjedelmesebb] régiségeket, hanem az apróságokat-is, helylyel közzel bé-iktatott kis verseket más könyvekből ki-írogatván, a' mellyekhez vélnék, hogy nem lehet szerentsém: sőt a' közönséges, tréfás, enyelgő, szerelmes énekeket-is, egy szóval: valami tsak vers a

könyvekben, a hagyományokban; mind azt el-küldeni ne terheltessenek.” Révai természetesen ezekben is a költői nyelv kincseit keresi, de már igazi líraiságukat is értékelni tudja. A szerelmes verseknek — s közöttük az addig üldözött virágénekeknek — ez a méltánylása igen jelentős. A szerelmi költészetet majd Kisfaludy Sándor és Csokonai juttatják polgárjoghoz, de felszabadításuk folyamatát e felhívással Révai indította el, aki 1787-ben, *Élgyes versei* közt elsőként mert ilyeneket meg is jelentetni. Végül felhívása utolsó mondatá-

144

han visszatér a forrásgondolathoz, a nyelvi szemponthoz, és ebben már a tájnyelvekig kiható érdeklődésről tanúskodik: „A' köz énekekben pedig, a mellyeket ha az egész Hazából együvé küldendenek, a külömb-külömb vidékekben lakóknak külömböző szó ejtésüket, természet indúlatokat gyönyörködve tsudálhatjuk.”

Ennek az elvi fontosságú felhívásnak megszületésével párhuzamosan sarjadt ki Révai nyelvtudományi munkássága. A régiségek megmentésére irányuló törekvése ugyanis egyúttal a nyelvészeti tanulmá-

nyokhoz szükséges anyaggyűjtést is szolgálta. Figyelme a továbbiakban a régiségeknek egyre szélesebb körére terjedt ki, s mindenekelőtt a *Halotti Beszéd* vizsgálatába fogott bele. Pray György által történt felfedezése óta legrégibb összefüggő nyelvemlékünket addig kétszer tették közzé. Révai — mivel Sajnovicsnak és Koller Józsefnek szövegközlésében eltéréseket tapasztalt, illetőleg Faludinak és Sajnovicsnak hozzá fűzött magyarázataival nem értett egyet — még ez év júniusában Pozsonyban a káptalani könyvtárban őrzött ere-

146

detiről lemásolta a szöveget. Mint megjegyezte értekezésében: Aradi János kanonok, „azon Egyház Könyvtárának Gondviselője meg értvén szándékomat, legottan igen szívesen fogadott, 's nem tsak ezzel, hanem egyéb ritkaságokkal-is önként kedvezett mohós kenyemnek”. Amint Herder meghirdette, Révai működésében természetesen vezetett az út a régiségek gyűjtésétől a nyelv történeti tanulmányához: 1783-ban megírta első magyarázatát a *Halotti Beszéd*ről. [E kéziratban maradt értekezése voltaképp előtanulmány a nyelv

történeti vizsgálatához. Azért elemezte a *Halotti Beszéd* és egyéb régiségek szövegét, mert meggyőződése szerint addig nem ismerhető meg a régi nyelv-állapot, míg a régi helyesírási törvényszerűségek nincsenek megállapítva. Egyrészt erre tett kísérletet értekezésében, másrészt a régi szövegek vizsgálata alapján tervet dolgozott ki a helyesírás egyszerűsítésére. A *Halotti Beszéd* egyes nyelvi alakulataihoz fűzött megjegyzéseiben ezenfelül nyelvtudományi felfogásának csíráit is megtalálhatjuk. Révai később is a héber grammatika hatása

148

alatt álló humanista nyelvtudomány elveit képviselte. Ez a grammatika tanította, hogy az igei személyragok eredetileg személyes névmások voltak: e tételt Révai már itt kifejtette és alkalmazta. Rudbecki elfogásának megfelelően elfogadta a héber—magyar nyelvrokonság álláspontját, már ekkor így vélekedett: „Igaz az, hogy a' mi nyelvünk, minthogy napkeleti, ugyan a' többi napkeletiekkel, nevezetesen pedig a' zsidóval, igen sokakban meg egyez, főképen a' szavaknak öszve köttetések' módjábann''. Erről az álláspontról a finnugor

rokonság gondolatának kevesebb hitelt adott, Sajnovics munkáját kritikailag kezelte, és úgy vélekedett, hogy ő „le-
ejti nyelvünket”. A nyelvtan egyéb kérdéseit is érintette, itt nyilatkozott először az ikes ragozásról, ekképp: „De a’ szenvedő időszavak, és a’ közép szerűek, sőt a művelők-is, ha *ik* ki menetelű a’ gyökér személyök, nem így másoltatnak, hanem úgy, hogy az első személy *m*, a’ második pedig *l* ki menetelű, példának okáért, *igyekezem, igyekezel, igyekezik, a’ jövőendő időbenn, igyekezen-dem, igyekezendel, igyekezendik*
150

... ".Későbbi főművének alap-
tégeit tehát megpendítette
már, de csak helyesírási szem-
pontból tárgyalta őket; a régi-
ségnek nem tulajdonított még
a jelen nyelvhasználatra nézve
irányadó szerepet. Végül nem
hagyhatjuk említetlenül, hogy
helyesírási reformjavaslata tá-
mogatására tizenhat lapon kö-
zölt mutatványokat: a *Pannó-
niai Énekből*, Pesti Gábor me-
séiből, a *Margit-legendából*,
Sylvester *Új testamentumából*,
Heltai, Listi László, Molnár
Albert, Káldy György, Be-
niczky Péter, Páriz Pápai és
mások műveiből idézve. Révai

tehát a régi irodalmi szövegek nyelvi sajátságainak és a régi nyelvtanírók véleményének már ekkor igen alapos ismeretéről tett tanúságot. S így ez az értekezés nemcsak az *Antiquitates* első kidolgozásának tekinthető, hanem benne egy rendszeres történeti nyelvtan megírásának igénye is kibontakozóban van már.

Közben továbbfejlődött, sőt nagyszabásúvá vált *Költeményes Gyűjteményének* terve is. Gyarmathi Sámuel Pozsonyból 1784. március 17-én Ráday Gedeonnak írt levelében arról számolt be, hogy Révai minden

152

fellelhető magyar verset fel akar venni gyűjteményébe, tehát vállalkozása egy „Corpus Poetarum omnium Hungariae”-nak ígérkezik. Majd tudósítását így folytatta: „Akar pedig minden poétának munkája elibe, egy dissertációt tenni, melyben az ő életét, verseinek nemét, es annak a’ más nyelvekben valo hasonlatosságára keszített verseket, meg fogja emliteni.” Révai tehát most már az egész magyar költészet antológiájának összeállítására gondolt, s a költőkről szóló bevezető tanulmányokon kívül műfaji példatárat, poétikát is tervezett, mégpedig

a magyar költők által használt műfajoknak az európai költészetben található összehasonlító leírásával. Túlméretezett terve elsősorban az anyagi fedezet hiánya miatt hiúsult meg. De hogy milyen lett volna e gyűjteményes sorozat, arról Faludi verseinek kiadása ad ízelítőt, amelyben a Faludiról szóló tanulmányon kívül, pásztorverseivel kapcsolatban egy franciából fordított terjedelmes értekezést is beiktatott a pásztorköltészetéről. A *Költeményes Gyűjtemény* mellett egyre fejlődtek nyelvtudományi tervei is. Erről így adott hírt Gyar-

154

mathi: „akar egy nagy Dissertatiot ki adni, melybe a' magyar nyelvnek sok rendbéli orthographiaját, és regibb dialectusait meg mutogattya, es oly sok nevezetes dolgokat fog abba ki adni, hogy minden valaki anya nyelvét érdeme szerént betsülly, nagy örömmel fogja olvasni azt a' munkát.” A „nagy Dissertatio” megírásához még több mint egy évtizednyi kutatómunkára volt szüksége. S előbb egy másik vállalkozásba fogott, megindította küzdelmét a nyelvművelő társaság létrehozásáért.

Révai életkörülményei már ezekben az években is meg-
lehetősen viszontagságosak
voltak. Megélhetése biztosí-
tására vállalta a nevelőséget,
de gondolhatjuk, hogy e fog-
lalkozás nem felelt meg neki.
Egy év elteltével megvált Pálffy-
éktől. Új állást Paintner szer-
zett neki a gróf Viczay család-
nál, s így 1782 áprilisában
Sopron megyébe ment, előbb
Loósra, majd a család könyv-
tárának rendezésére Héder-
várra. (Loósról látogatott el
néhány napra Pozsonyba a
régiségek lemásolására, s ekkor
kereste fel őt meleg barátsággal

156

az éppen ott időző Rájnis József.) Augusztus 20-án azonban már ezt írta Paintnernak: „Mennyire akadályoztatom, s mennyire visszatartatom hazafias föltételeimtől! És ez engem inkább a városba hív vissza.” A tudós világtól távol, a vidéki magányt elfecsérelt időnek érezve, egy fél év múltán visszatért Bécsbe. A szükség azonban hamarosan arra kényszerítette, hogy ismét nevelői állást vállaljon, ezúttal, 1783-ban Grazban, gróf Batthyány Fülöp házában. Először jól érezte magát, s valószínűleg itt írta meg nyelvészeti értekezését is,

mégis gyászos körülmények közt távozott onnan. Adósságai fejében ugyanis ott kellett hagynia könyveit és iratait, köztük kölcsön kapott könyveket és Faludi kéziratainak másolatát. Keserű tapasztalatok birtokában, 1785-ben Paintnernek írt levelében festette le azt a megalázó szerepet, amit a magyar nevelők játszottak a főúri házaknál, ahol „egy lovász, egy vadász, egy Segtörlő tisztességgel mondván”, nagyobb becsben volt, mint egy nevelő. Révainak tehát olyan állásra volt szüksége, amely viszonylagos függetlenséget biz-

158

tosított. Ilyennek mutatkozott az újságírás.

Rát a *Magyar Hírmondó* 1782. június 12-i számában bejelentette, hogy az év végén megválna az újságtól. Utódául Révait szemelte ki, javaslatát azonban a kiadó, a fősvény Patzkó nem fogadta el, mert Révaival nem tudott megegyezni a tiszteletdíjat illetően; így 1783 januárjától Mátyus Pétert alkalmazta, aki megelégedett a Ráténál is kevesebb honoráriummal. A tehetségtelen Mátyus alig egy év alatt teljesen tönkretette az előbbi színvonalas újságot, úgyhogy az előfize-

tők száma ötszázról kétszázra csökkent. Patzkó ekkor jobbnak látta teljesíteni Révai követeléseit, aki 1783 decemberében átvette az újságírást. Később több ízben kijelentette, hogy a *Magyar Hírmondót* azért vállalta el, hogy a nyelv-művelő társaság ügyét általa előmozdíthassa. A *Jámbor szándék* „Elől járó beszéd”-ében így adta ezt elő: „igen örömet váltaltam fel magamra a’ Pozsoni Hírmondó írást 1784 esztendőbenn, hogy ott lenne ennek mind el hírlelésére, mind pedig elő mozdítására jobb módom és alkalmatosságom. Sok szé-

160

pet álmodoztam már akkor magam is ezen dologról. De úgy fordúlt kockám, hogy igen is hamar ki forgattattattam belőle.” Bessenyei kéziratban maradt tervezete, amelyet nyilvánosságra akart hozni, 1783-ban tehát már birtokában volt. Kitűnik ez az újságban tett első nyilatkozatából, az 1783. december 6-án kelt „Elő tudósítás”-ból, amelyben az újság hasznát az anyanyelv művelésében jelölve meg, hozzátette: „Vagyon egy jól vélekedő hazád’ fia, a’ ki ugyan itt már taval kívánta színre botsátani nyomos fel tételeit egy Magyar

Nyelv művelő Társaságnak felállíttatása végett. Vajha tsak már olvashatnád is!” (Ekkor alkotta a *magyar nyelv művelő társaság* kifejezését, amely majd a *Jámbor szándék* kiadása után megalakuló „Erdélyi Magyar Nyelv művelő Társaság” nevével fog elterjedni.) A *Jámbor szándék* előtudósításából tudjuk azt is, hogy Bessenyei kéziratát a kapzsi nyomdász, Landerer elfektette, „maga szája vallása szerint, tsak azért egyedül, hogy az nem tetszett nékie ebbenn a’ Tudósításbann, hogy annak Írója különös Könyv nyomtató műhelyt is kíván

162

Társaságának, a' melyly az
után, a' mint nyilván ki
jelentette félelmét, az övét meg
ronthatná." Révai mindenkép-
pen azon volt, hogy a kéziratot
megmentse és nyilvánosságra
hozza. Egyúttal a nyomdászok-
nál szerzett tapasztalatai alap-
ján akarta a társaság létesíté-
séhez szükséges anyagi alapot
megteremteni. Erre vonatkozó
elgondolásait Benkő József-
nek 1785. július 11-én írt le-
veléből ismerjük. Először is
nagyvonalú tervet dolgozott ki
az újság fejlesztésére: többet
kívánt adni a lapban az olva-
sóknak, de olcsóbb áron; há-

11* 163

rom tagú szerkesztőséget akart létrehozni, s az újságírás munkáját harminc „levelezőtárs” támogatta volna, akiket a nyereségből részesíteni kívánt. Úgy vélte: „anynyan öszsze dolgozván, olly munkával kedveskedhattünk volna a' Hazának, hogy e leg bővebb jövedelme lett volna a' társaságnak.” A második jövedelmi forrás egy nyomda felállítása lett volna, mert ha a nyomdászok „olly hamar roppant házakat állíthatnak” maguknak, egy nyomda a társaság számára is jelentős bevételt hozhatna. Olcsó áron magyar írók munkáit je-

164

lentette volna meg, a munkákat nemcsak ingyen nyomták volna, hanem a nyereségből az írókat is részesíteni akarta. Végül harmadik jövedelmi forrásul „nagyjaink” támogatására számított, akik főleg jutalmakkal és pályázatokkal segíthették volna az írókat és tudósokat, s ezáltal felfrissült volna a szellemi élet is. Hogyan fogott e munkához, mily mértékben elevenedett meg alkotóereje, érdemes idéznünk a lap „Uj esztendőre való” beköszöntőjéből magára vonatkozó vallomását: „A' Kegyes Isten, mikor eme' veszendő agyag dara-

bot, ezt az én testemet, olyly
nemesen öszsze alkotta: igen
tsodálatos élesztő szent erőt
lehellett beléje. Az egy telylyes
lángolás bennem a' tudomá-
nyokra, de kivált képen a'
Magyarságra. Erre jó régóta
buzgom már... Akadok azu-
tánn itt is, amott is, hasonló
szikrákkal már előttem is igen
gyakorta meg lobbant villám-
lásokra: 's megint jobban neki
hevülök, és már mind azon
parázs tüzen pörzsölődik szí-
vem feles kívánságától." Ezért
ült „az Újság író poltzra, olyly
szándékkal, hogy annak érde-
mét magasabbra emeljem, mi-
166

vel hogy egészen az anya nyelvnek mivelésre akarom fordítani. Nékem nem elég tsak egyedül akár hogyan is híreket firkálnom . . . ” Révai azon néhány hónapig, míg lehetősége volt rá, kitűnően szerkesztette az újságot. Ízelítőül ezúttal csak azokra a mozzanatokra utalunk, amelyek Rát gyakorlatához képest is újat képviseltek a lapban. Új volt az, hogy Révai népszerű, érdekes, színes stílusban írta cikkeit, tehát a felvilágosodás minél szélesebb körben való terjesztésére: az „észnek ki műveltetésére” és a „Böltselkedés” meg-

kedveltetésére törekedett. A tudás terjesztését a természet-tudományok népszerűsítésével kezdte, folytatva Makó könyvének fordításával kitűzött célját, a babonák elleni harcot. Másrészt a polgárság erkölcsi felfogását hirdette, a külföldi felvilágosult morális folyóiratok törekvéseire emlékeztetve. Figyelemre méltó például, hogy a városban élő nők erkölcsi helyzetével is foglalkozott, és az volt a véleménye: „a' Ropant Nagy Várasak . . . némű képen vesztegetőji a' Jámbor Erköltsnek.” Ezért egy történet elbeszélése kapcsán e tanul-

168

sággal fordul a „Fiatal Szép Nem”-hez: „Ha érzékenyen veszed szívedre, inkább kívánczol otthon ülni, Édes Anyád mellett, a' házi gazdáskodással foglalatoskodva, valamelyly Jámbor Ifjunak jövő boldogulására: a'ki is természetes együgyű szépségedbenn anynyival is inkább fog valaha gyönyörködni, hogy jó gazd'aszszonnyá léssesz.” Révai e tanácsában is fellelhetjük a felvilágosodás íróinak hatását — a természetes erényeinek dicséretében éppúgy, mint a városellenes hangulat kifejeződésében. Mindenesetre itt kezdődött el újabb-

kori irodalmunkban a nők helyzetének felmérése. Ugyancsak jellemző Révai felvilágosultságára, hogy újságjából kizárta a vallási témákat; programadó cikkében egyenesen elhatárolta magát tőlük, amikor azt írta: „meg járok eget, poklot, de még is a' földet fő képen; mert e'hezz leg közelebb is, leg könnyebben is, férkezhetünk.” Ami a valláserkölcshöz való viszonyát illeti, arra jellemző, hogy kilátásba helyezte: a képmutató „fenyítőkes erkölts oktatóknak komor szabású” iskoláira is lesz gondja, s ebben a jozefinista reformkatolicizmus

170

hatását is észlelhetjük. Világnézétiileg pedig deisztikus magatartást tanúsított.

Eszmei fejlettségéről, a bécsi eredetű magyar felvilágosodással való kapcsolatairól tanúskodnak a nyelvművelésért folytatott harcának elvi alapjai is. Utaltunk rá, hogy Révai törekvései számos ponton megegyeztek Bessenyei eszméivel. A *Magyar Hírmondó*-ban kifejtett nézetei pedig nemcsak Bessenyei műveinek, elsősorban kultúrpolitikai írásainak mély ismeretéről vallanak, hanem Bessenyei eszméivel való azonosulásról is. Bessenyei ne-

vével, műveiből vett idézeteivel, tehát eszméinek továbbvitelével lépten-nyomon találkozunk Révai cikkeiben (s ez a másik mozzanat, amelyben Révai eltért Rát irányától, aki egyszer sem írta le Bessenyei nevét). Ennek jellemzésére érdemes megemlítenünk Révainak a nyelvújítással kapcsolatos állásfoglalását. Az eddigiekből is kiviláglott, hogy a Molnár nyomdokain járó, a tudományok magyarítására törekvő Révai e korszakában nyelvújító volt.

Rát példája által is megerősítve, e gyakorlatát a *Magyar*

*Hírmondó*ban is folytatta, sőt purista elveket vallott. Molnár magyar fizikájával kapcsolatban írta: „Új dolgoknak új neveket adhatunk, hogy ne tarkázzuk fele Deák szavakkal Szép Tiszta Nyelvünket. Ha szokatlan is először, utóbb tsak ugyan hozzá tanulunk. A' mi nyelvünk olylyan tsodálatos magábann, hogy, ha tsak reá hagyják, a' mit a' Deákba bele vezett kényeskedő tisztábban is akar közbe keverni, azt ő boszszújára is valahogyan Magyar tátatokkal [= hangokkal] meg rontja. Így *Procurator* Prókátorrá lett, *Incarnatio* Karátson-

ná, *Eleemosyna* Alamizsnává. Ha tehát úgy nem tűrheti az idegen szavakat, mért kellenék azért helytelenül háborodni, hogy ilyen kényét nevelve, egész tisztán akarunk szólni?" Dugonics magyar matematikájának megjelenése alkalmából pedig nemcsak kipellengezte azokat, akik idegen szavakkal tarkázzák az „édes tiszta Magyar Nyelvet”, hanem azokkal a szavakkal bélyegezte meg az újítások ellenzőit, amelyekkel Bessenyei a maradi nemeseket ostorozta. S ennek jegyében, Bessenyei szellemében, harcolt a

174

nyelvművelő társaság létrehozásáért is.

Révai újságírói működését örömmel üdvözték az olvasók, többek közt Benkő, Mártonfi, Péczeli, Ráday, Rájnis keresték föl elismerő soraikkal. Mártonfi József — ekkor az erdélyi katolikus iskolák főigazgatója, később gyulafehérvári püspök, Révainak élete végéig Paintner mellett leghűbb erkölcsi és anyagi támogatója — Révainak említett felvilágosult törekvéseit dicsérte, amikor így írt neki: „A’mit hirdető leveledben emlitesz a’ Böltseség’ és Erkölts’ nyájas tekintetéről,

's barátságos társalkodásáról, éppen szájam' ízén vagyon. Ideje már egyszer nálunk is az ilyen gondolatnak." Révai újságírása azonban nem mindenkiből váltott ki elismerést. Rájniss már 1784. január 9-én, Győrött kelt levelében felhívta Révai figyelmét azokra a rosszaló hangokra, amelyeket egyházi körökből hallott, ti. hogy „egynéhányan (a'kik-közzül nem utolsó Kelcz Prépost Úr) elled morgolódnak, hogy Szerzetes Pap lévén magadat illy dologba avattad. De, kérlek, evvel ne gondolj". Révainak azonban nagyon is gondolnia

kellett ezzel, bizonyára közvetlen figyelmeztetést is kapott egyházi feletteseitől. Így történt, hogy 1784. március közepén Bécsbe ment — távollétében Gyarmathira bízva az újságszerkesztést —, mégpedig egyenesen II. Józsefhez, hogy engedélyt kapjon a rendházon kívüli tartózkodásra, s egyúttal a császár elé terjesztette — szóban és írásban — „gyönyörű öszszvefüggéssel” egybeállított tervét a nyelvművelő társaság létrehozására. Kísérlete azonban kudarcra végződött. Gyarmathi április 18-án arról értesítette Rádayt, hogy

Révai „nagy üldözés alatt van, mivel a' Provinciálissa ... már a' Consiliumtól paratsolatot is indittatott ellene, hogy minél hamarább Clastro-mába visszamennyen.” De a nyelvművelő társaság ügyében sem érhetett el eredményt, hisz terve szöges ellentétben állt II. József néhány hét múlva megjelenő nyelvrendeletével. Így Bécsből visszatérve csak néhány napot töltött Pozsonyban, hogy elintézzé függőben maradt dolgait, s azután „Győrré húzta magát”. Rájnis fogadta be szerény otthonába, és nevelői állást is szerzett neki. Révai

178

nagyon fájlalta, hogy meg kellett válnia az újságírástól, ettől a számára kedvező, mert függetlenebb értelmiségi életformától. Később többször visszatért verseiben és leveleiben a kérdésre. Legnyíltabban Orczyhoz írt leveleiben fejtette ki, hogy a „papság örege” és a „Loyolisták” tették lehetetlenné működését: „A papok, kivált a’ Jezsuiták, és a’ jezsuita kovásztól meg savanyodott többi sereg, mintegy vesztemre esküdtek. Minden vétkem ez, hogy . . . a’ dolgokról a’ józanabb értelem szerint vélekedem, hogy a’ többi magyar

írókkal én-is mit azt abban az ízbenn igyekszem írdogálni, a' melylyre ők meg tompultak." Győrben mindenekelőtt a *Költeményes Gyűjtemény* megindításához fogott. De ez sem ment simán, mert oda érkezve „meg motskolva” találta nevét. Híre terjedt, hogy pénz dolgában megbízhatatlan, s ezért az 1785-ben, majd 1786-ban kibocsátott előfizetési felhívásra akadozva gyűlt a jelentkezés. Végül mégiscsak sikerül Faludi *Költeményes maradványit* kihoznia 1786—87-ben, méghozzá két díszes, négyrét alakú kötetben. Közben

180

ismét meggyűlt a baja a győri papokkal, akik „annyira vitték a dolgot, hogy hamis vádolásokkal megterhelvén szegény fejemet mintegy számkivetésbe űztek várasakból” — írta később ugyancsak Orczynak. 1786 novemberében ugyanis rendfőnöke kénytelen volt újból felszólítani őt, hogy térjen vissza valamelyik rendházba, mert a győri püspökhelyettes kilátásba helyezte, hogy Révait — a népet megbotránkoztató, szerzeteshez nem méltó, világias viselkedése miatt — ki fogja tiltani egyházmegyéjéből. Révai, kiadói kötelezettségeire

hivatkozva, ezúttal sem engedelmeskedett a fölszólításnak. De, hogy az őt „egészen megrontani törekvő roszszakaratú Loyolisták miatt” dolgában ne akadályoztassék, kitért előlük, Pozsonyba tette át székhelyét, s ott folytatta kiadói munkáját. 1787-ben jelentette meg előbb Orczy költeményeit, majd saját *Elegyes verseit*. S mivel bizonytalanná vált, hogy folytathatja-e vállalkozását, kötete utolsó részében „Néhány régiség”-et is közzétett gyűjtéséből, mégpedig a *Pannóniai Éneket*, *Vásárhelyi András énekét*, *Apáti Ferenc Cantilénáját* és Sylves-

182

ternek az *Új testamentum*hoz írt disztichonjait. 1788-ban „második meg jobbított” kiadásban bocsátotta ki Faludi verseit, végül 1789-ben Barcsay és Orczy költeményes kötetével zárta sorozatát. Mindezeken kívül — s mintegy „terven felül” — 1787-ben Faludi prózai munkái közül sajtó alá rendezte és bevezetéssel látta el az addig kiadatlan *Téli éjszakákat*, valamint a *Nemes ember*, a *Nemes aszszony* és a *Nemes urfi* újabb kiadását gondozta. Révai a nyelvész tudatosságával járt el munkájában: valamennyi kiadásában egységes és követke-

zetes helyesírási elveket érvényesített, és ezeknek megfelelően írta át az általa gondozott művek szövegét. Ennek során például az ipszilonista írásmódot jottistával helyettesítette. Mu-

1771 (Nagyszombat):

Könnyeb' vólna a' bus tengernek dagadásit egy belé fuvással le-apasztani, vagy az északi szeleknek hatalmas erejét gyeplön hordozni, hogy-sem a' szabadon nyargaló *Liber-tinus* Urajmékat a' keresztyéni kötelességnek igája alá vetni, és a' roszról, kihez mihez már

184

tatványul eljárására álljon itt egy kiragadott részlet a *Nemesurfiból* az eredeti kiadás szövege mellett a Révai „gondos vezérlése alatt” közre bocsátott szöveggel:

1787 (Pozsony):

Könnyeb' volna a' bus tengernek dagadásit egy belé fuvással le-apasztani, vagy az éjszakai szeleknek hatalmas erejét gyeplőn hordozni, hogy-sem a' szabadon nyargalódzó *Liber-tinus* Uraimékat a' keresztényi kötelességnek igája alá vetni, és a' roszrúl, kihez mihez már

hozzá aszot természetek, az Istenes jóságoknak gyakorlására beszélleni; minthogy a' más világnak bóldog, vagy kinos állapottyát, tsak gondolom dolognak, mondgyák lenni. Ugyanis ki segitheti azokat, a' kik szeretik nyavalyájokat, rugóldoznak az orvos ellen, és azt költik reá; hogy a' *Cordiale* helyet, mind azon (*Arsenicum*) egér maszlag's méreggel itattya eőket. Egy szóval, az eő betegségek jobbára hagymázra fakad, és még-is ki ki közülök maga el-véltében, leg-böltsebnek tartya magát lenni az Országban, és tsak azt dalollya: *ez az élet!*

hozzá aszott természetek, az Istenes jóságoknak gyakorlására beszélleni; mint hogy a' más világnak boldog, vagy kinos állapotját, tsak gondolom dolognak, mondják lenni. Ugyan-is ki segítheti azokat, a' kik szeretik nyavalyájokat, rugóldoznak az orvos ellen, és azt költik reá; hogy a' *Cordiale* helyett, mind azon (*Arsenicum*) egér maszlag 's méreggel itatja őket. Egy szóval, az ő betegségek jobbára hagymázra fakad, és még-is ki ki közülök maga elvéltében, leg-böltsebnék tartja magát lenni az Országban, és tsak azt dalolja: *ez az élet!*

Első tankönyvei óta követett helyesírási gyakorlatával Révai elősegítette az irodalmi nyelv írásbeli egységének kialakulását, s már ebben a korban is elevenen ható erővé vált példája. Ennek egy korai nyomát találjuk 1790-ben, az *Orpheusban*. Kazinczy ugyanis egy helyesírási kérdésben vitába keveredve Baróti Szabóval és Batsányival, álláspontja védelmében Révaira hivatkozott, mégpedig azért, „mivel RÉVAI mind Ujság-leveleiben és verseiben, mind pedig az általa közre botsátott Magyar Poéták munkáiban, 's az Osko-

188

lai könyvekben is, világos jeleit adta annak, hogy ő ezen tárgyat vizsgáló szemekkel fogta.” Ez a megnyilatkozás azért is figyelemre méltó, mert azt mutatja: Kazinczy már ekkor felismerte, hogy a Révai képviselte helyesírást a kialakítandó norma alapjává lehet tenni.

Révai 1787 őszén ismét visszatért Győrbe, miután sikerült kieszközölnie a helytartótanács-tól, hogy rajziskolát létesítsen a városban. 1788-ban pártfogót kapott az újonnan kinevezett győri püspökben, Fengler Jó-zsefben, egy ausztriai piaristában, aki tudós ember lévén,

Révai sokoldalú tehetségét felismerte, és minden ügyében támogatta őt. Révai az újságírástól megválva sem hagyott föl előbbi terveivel. 1785-ben arról tájékoztatta Benkőt: Ráttal együtt azon vannak, hogy a társaságot felállítsák, s e célból újság alapítását is tervezték. 1788 decemberében pedig Sándor Istvánnak adta hírül, hogy évnegyedes folyóiratot akar kiadni. Az *Amaltéa a' Jó Íz' és Magyarság' Gyarapodására* címmel tervezett folyóirat első számát ekkor össze is állította, „foglatatja” a hagyatékában fönmaradt

190

címlap tanúsága szerint ez volt:
„I. Egy Magyar Társaság iránt
való Jámbor Szándék. II. A'
Jó Iz' Temploma. Voltér után.
Szabadabb Fordítás. III. Teme-
tészeti beszéd, a' Magyar Régi-
ségnek egy különös Maradvány
Darabja.” A folyóirat terve
nem valósult meg, de a *Jámbor
szándékhoz* már ekkor, 1788
karácsonyán, megírta az elő-
járó beszédet. Várta tehát az
alkalmat megjelentetésére, s ez
hamarosan el is érkezett; a ki-
adás költségeit pedig a *Hadi
Történetek* írói vállalták.

Az 1789. július 7-én Bécsben
megindult új magyar lap, a

Hadi és Más Nevezetes Történetek szerkesztői április 27-én kiadott előtudósításukban az újság megindításával „a’ Magyar Nyelvnek pallérozása és a’ Tudományoknak Hazánkban lehető elő mozdítása eránt való szándék”-ukat jelentették be. Révai saját törekvéseinek folytatását ismerhette föl e programban, s a lap közleményei azt mutatják, hogy a szerkesztőkkel, Görög Demeterrel és Kerekes Sámuellel kezdettől fogva együttműködött. Révai ez év júliusában Bécsben járt, s minden bizonnyal már ekkor felvette a személyes

192

kapcsolatot velük. A lap augusztus 7-i számában Görögék az elhunyt Orczy Lőrinc érdemeit méltatva, megjegyezték: tovább él azokban a műveiben, amelyeket Révai bocsátott közre, „a’ki szélessen ki-terjedett Tudományjáról, ’s született nyelvünknek szebb fényt, ’s jobb ízt adni kívánó szándékáról esmeretesebb a’ Haza előtt, hogy sem mint a’ mi esmertetésünk nélkül szükölködne.” A jobb íz vajon nem Révai tervezett folyóiratának címéből való-e? Bizonyosnak vehető, hogy Révai ismertette velük Bessenyei röpiratának meg-

jelentetésére, illetőleg a nyelv-
művelő társaság létrehozására
irányuló terveit. Sőt úgy tű-
nik, hogy Görögének egy
magyar nyelvű grammatika írá-
sára hirdetett nevezetes pályá-
zatának megszületésében is
szerepe volt Révainak — hisz
a nyelvművelő társaság alapve-
tő céljai közé tartozott a gram-
matika megalkotása, amely-
nek szükségét Bessenyei épp
a *Jámbor szándékban* hangsú-
lyozta erőteljesen. A szerkesz-
tők a szeptember 25-i számban
hirdették meg, hogy „egy Jó
Magyar Nyelv tanító Könyv
Hazai nyelvünkön való ki-dol-
194

gozásá"-ra 20 aranyat ajánlanak föl. A következő év februárjában pedig azzal az óhajjal hosszabították meg a pályázat határidejét, hogy „egy talpra esett Nyelv tanító Könyvnek minden részei, úgymint az *Etymologia*, *Syntaxis*, *Orthographia*, és *Prosodia* a lehetségig való tökéletességgel meg munkáltassanak.” Mindkét szövegben föltűnő a *nyelvtanító könyv*, amely eddig nem volt szokásban a grammatika elnevezéseként, viszont igen rokon a *nyelvtanítás*-sal, ahogy csak Révai nevezte a nyelvtant. Emellett pedig a megírandó grammati-

kának a második közleményben felsorolt fő részei Révai nyelvtanának — előbb már ismertetett — felosztásával csaknem teljesen megegyeznek (mindössze egy — kevésbé fontos — rész, az „Orthoepia” hiányzik belőle). A „lehetségig való tökéletességgel” történő megmunkálás kívánalma pedig Révainak már ekkor magyarul megfogalmazott *Planum*ából való. És amikor a pályázat közzététele után Nunkovics György pécsi nagyprépost a pályadíjat kiegészítette, Révai versben örökítette meg emlékét: *Ama' nagy lelkű Hazafihoz,*
196

*Péts' eggyik fő Diszéhez, a' ki
30 Aranyakat áldozott fel, Nyel-
vünk' gyarapítására című ala-
gyájában, amely a lap decem-
ber 18-i számában jelent meg.
Ebben a hónapban Révai ismét
Bécsben járt, Görögék ekkor
ajánlhatták föl, hogy kiadják
valamelyik kész munkáját,
Amaltéáját vagy Anakreontikon-
jait, s ekkor egyezhettek meg
Révai kérésére abban, hogy
saját munkája helyett — a
küszöbön álló politikai fordú-
lat első lehető alkalmával — a
Jámbor szándékot jelentetik
meg. A továbbiakban Görögék
tervszerű munkáját kísérhet-*

jük nyomon Révai fellépésének előkészítésében. A politikai változás első nyilvánvaló jele a magyar koronának Bécsből való hazaszállítása, majd néhány nap múlva II. József halálhíre volt. A nemzeti szabadság jelképének Bécstől Budáig tartó diadalútjáról részletesen beszámolt a *Hadi Történetek*, s kiemelve méltatta a győri ünneplést, ahol Révai a főbb épületeket és rajziskoláját feliratokkal és transzparenssekkel díszítette föl, magyar ruhában járt-kelt a városban, és „a’ Magyar Hegedüsöket már előre meg fogadván . . . , a’ tanuló

198

apróbb Ifjuságnak muzsikát is tartatott”, hogy emlékezetessé tegye számukra a nagy napot. A tudósítás nem mulasztotta el hangsúlyozni: „ama szép igyekezeteiről már az egész Hazában esméretes Férfiú Tisztelendő *Révay* Miklós Úr, itt is különösen meg mutatta, mi igen érez a’ szíve a’ Magyarságért”. Révai *A’ haza tért magyar koronának ünnepére* verset is írt, amely először ugyancsak Görögék lapjában látott napvilágot, s oly föltűnést keltett — mert legtalálókban adott hangot a feltörő hazafias érzéseknek —, hogy rövid idő

alatt még kétszer jelent meg nyomtatásban. És — még az „öröm héten” — „kiszakasztotta” a *Jámbor szándékot Amaltéájából*, s a változott viszonyoknak megfelelően a korábbi előszó elé egy újabbat írt. Ebben előbb a *Hadi Történetek* íróinak érdemeit méltatja, majd a magyar nyelvért folytatott saját küzdelmeiről szól. Végül kiemeli azokat, „kik jó darab idővel ez előtt a’ dűlő Magyarorság alá hajúltak támogató válaikkal: az a’ kurusoló szóllással édesen szívre ható Magyar Marmontel B á r ó t z i S á n d o r: az Egyűgyű Term-
200

észetnek verseibenn erőltetés
nélkül nyájaskodó Magzatja,
B a r t s a i Á b r a h á m : az
a' Holmibenn egyenes ki mondó
Magyar Diogenes, a' Játékbann
ártatlanúl enyelgő Magyar Pla-
utus, Bessenyei György . . .
Ezek voltak inkább az első
szövétnékek, melylyek jobb íz-
lésbenn világosottak nekünk
arra a' térebb Ország útra, a'
hol most járunk." Mint isme-
retes, Révai a röpiratot a szerző
nevének föltüntetése nélkül
adta közre — ami csak Besse-
nyei kívánságára történhe-
tett így —, viszont mégis meg-
találta a módját annak, hogy

az úttörő érdemének adózzon. Rövidesen kiadott *Planum*ában pedig egyértelműen utalt rá, hogy annak első — még II. Józsefnek benyújtott — változatát Bessenyei tervének hatására állította össze. A *Jám-bor szándék* kibocsátásával egy korábbi kezdeményezéssel hívta föl az eszmére a figyelmet. Megjelenése után nyomban megkezdte a röpirat terjesztését. Személy szerint levél kíséretében azoknak az íróknak és főuraknak küldött belőle, akiknek közvetlen együttműködésére számított. Nyolcszáz példányt pedig Budára juttatott el, a

202

június 8-án összeült országgyűlésre, hogy ott a karok és rendek közt terjesztve, az ügyre elsősorban a főrendiek figyelmét hívja föl, akikhez a röpirat szerzője intézte szavait.

Az ügy sikere érdekében ügyes taktikával mindenekelőtt az udvar támogatását akarta megnyerni. Ezért Eszterházy József gróf révén a társaság védnökéül II. Lipót fiát, a nádorrá választandó Sándor Lipót főherceget kérte fel. Miután a gróftól értesítést kapott, hogy óhaja teljesült, június 28-án kelt levelében arra kérte a főherceget, hogy „azon

Társaság öregbedésére és állandó Fenn maradására Kegyes Atyjának, a' mi Felséges Királyunknak Helyben hagyását ki munkálkodni méltóztatnék", s egyben megküldte a társaság felállítására vonatkozó tervét. Az ügy jól haladt előre. Július 30-án Révai biztató leiratot kapott a helytartótanáctól, amely felszólította őt, hogy „dicséretes és a közjó gyarapítását szolgáló” tervét költségvetéssel kiegészítve részletesebben állítsa össze, továbbá közölje a tagok névsorát, akik a felállítandó társaság ügyében közreműködtek. Ezért Révai

204

augusztus utolsó felében Budára utazott, s négy hétig tartózkodott ott, hogy a tekintélyesebb személyekkel meghányja-vesse a dolgot. Épp ezekben a hetekben azonban a koronázási diploma körül folyó harcban a király és a rendek között nézeteltérés támadt, s ez a kedvezőtlen fordulat kihatott a társaság ügyére is. Szeptember 17-i kelettel ugyanis Révai a helytartótanáctól újabb leiratot kapott, amely királyi parancsolattal meghagyta neki, hogy terjessze elő: kikből áll, valamint hogyan, mikor és kinek a tudtával létesült a tár-

saság, amelynek nevében a tervezetet beadta. E fenyegető hangú leirat nagy felelősséget rótt Révaira, ezért levélben közölte mindazokkal a dolgok fejleményeit, akik részt vállaltak az addigi munkában, s válaszuk után tett eleget a felszólításnak. A kb. egy nyomtatott ív terjedelmű beadványát november 10-i dátummal küldte el a helytartótanácsnak. Ki-merítően felelt a kérdésekre, ugyanakkor igen merész hangot ütött meg a rendőri gyanakvássalszemben. Utalt ugyan- is azokra az időkre, amikor az udvar a magyar nyelv kiirtá-

206

sára tett kísérletet. Emlékeztetett arra, hogy II. Lipót trónraléptével a nemzet bizakodással tekintett az események elé; a helytartótanács első levele is örvendetes reményeket keltett a hazafiak szívében. Az újabb leirat azonban gyanakvó kérdéseivel a régebbi állapotok felújulását sejteti. Ezért arra kérte a helytartótanácsot, vessen véget az újból feltámadó félelemnek, s nyugtassa meg a nemzetet azzal, hogy a maga részéről is támogatja a társaság ügyét, és ilyen értelemben terjeszti azt az uralkodó elé is.

Révai ezután érkezettnek látta az időt, hogy megjelentesse részletesen kidolgozott tervét, valamint a kiszemelt tagok névjegyzékét munkásságuk ismeretetésével, csatolva az ügyben folytatott tevékenységének hivatalos dokumentumait is. Így látott napvilágot 1790 végén — Görögék költségén — a *Planum* . . . („Második részletesebb terv a magyar tudós társaság felállítására”), majd folytatásaként 1791-ben, Révai költségén, a *Candidati* . . . („A felállítandó magyar tudós társaság jelöltjei és számadás annak előmozdításában tett ha-

208

ladásról”) című latin nyelven írt munkája. Részletes ismeretetés helyett inkább csak ízelítőt adhatunk Révai akadémiai tervezetéből. A tudós társaság célját egyfelől a nyelv művelésében, másfelől a tudományok és művészetek terjesztésében jelölte meg. Ennek megfelelően az ismeretágakat négy — filológiai, filozófiai, matematikai, fizikai — osztályba sorolta. Terve eleve magában foglalta a minél teljesebb hatáskörű nemzeti akadémia eszméjét. Világosan ki is fejezi ezt: „Igyekeznék pedig a tudós társaság a tudományok és művészetek

minden ágát a lehető legszélesebb kiterjedésük szerint művelni, kivéve a teológia titkait s általában mindazt, ami a vallás ügyéhez tartozván isteni rendeléssel az egyház gondjaira van bízva.” Elhatárolva a tudományok művelését a teológiai és vallási kérdésektől, a tagok megválasztásában is hangsúlyozta a vallási szempontok mellőzését: „Különösen a valláskülönbségből származó részrehajlást kell kerülni, nehogy ennek mind a nemzeti nyelv, mind pedig a haza kárát vallja.” A társaság feladatai közt első helyen a nyelvművelés áll, s e

210

téren Révai így jelölte meg a teendőket: „Szolgálja ez a társaság mindenekelőtt a hazai nyelv gyarapodását és ékesítését. És e feladatot a régi és elavult szavak felélesztésével, a nyelv természetének megfelelő új szavak alkotásával és pontos meghatározásával, továbbá mind a régi és új szavaknak, mind pedig a használatban levőknek igazi, sajátos és ékes megfejtésével kell elvégezni. — Ezt a munkát pedig előbb külön értekezésekben lankadatlan megfigyeléssel, tudós és hozzáértő körültekintéssel készítsék elő: országszerte

végzett, bőséges anyaggyűjtés alapján, kitartóan, gondosan és éles ítélőképességgel vizsgálva az ország különböző részeiben élő közönséges szokást és nyelvjárási használatot. — Ilyen előkészületek után végül munkáltassék meg — minden részeiben a lehetőségig való tökéletességgel — a magyar nyelvnek teljes grammatikája, valamint minél teljesebb és minél gazdagabb szótára.” E tervszerű munka megvalósításának részleteire kitért még a társaság tagjaival szemben felállított követelmények leírásában is. A megválasztáshoz szükséges

212

„adottságok és képességek” között főképpen „a tiszta és valódi magyarságnak beható és szilárd ismeretét”, valamint „az egyes tudományokban és művészetekben való jártasságot” kívánta meg. A tagok megválasztásában ekképp akarta érvényesíteni a nyelvi szempontot: „Ami pedig a Magyar-ságot illeti, minthogy az ország különböző részeinek különböző a beszédmódja vagy nyelvjárása: ezért a társaság tagjait az ország minden fontosabb részéből kell megválasztani, hogy azután azoknak együttes munkájával lehessen a hazai nyelv-

vet tökéletesebb virágzásra juttatni. Magyarország főbb részeit a szokásos felosztás szerint: a tiszántúli, tiszáninneri, dunántúli és dunáninneri ke-
rületek szerint vehetjük. Erdélyt pedig két részre oszthatjuk: a magyarok és a székelyek területére.” Ami pedig a tudományos képzettséget illeti — folytatta a továbbiakban —, annak a hazai nyelv művelése szempontjából is nagy jelentősége van, mert csak alapos képzettségű tudósoktól várható a magyar szakmai terminológiának megfelelő kialakítása. Az anyanyelvi tudás mellett

214

követelménynek állította fel az idegen nyelvi jártasságot is. A régi nyelvek közül a görögöt és latint tartotta fontosnak, az élő nyelvek közül pedig a német, olasz, francia és angol ismeretét vélte kívánatosnak. Sőt ezeken felül: „sokban elősegíthetné főleg hazai nyelvünk kiművelését az ázsiai nyelvek tanulmányozása, minthogy eredetére nézve a mienk is ázsiai, s azokhoz nagyon hasonló természetű, különösen az összekapcsolás módját illetően. Ezért ezek némelyikének, különösen pedig a héber és török nyelvnek ismerete szükséges, lega-

lább egyesek részére.” A napkeleti nyelvekkel, s köztük a héberrel való rokonság eszméje tehát itt is hangot kapott; új mozzanat viszont a törökkel való hasonlítás gondolata.

A fentiekben adott ízelítő is érzékeltetheti, mivé fejlődött Révai tervében Bessenyei eszméje. A Révai által találóan nevezett „jámbor szándék”-ból alapos megfontoltsággal és mindenre kiterjedő körültekintéssel megalkotott — és a valóságban is kivitelezhető, gyakorlati — tervezet lett. Ami pedig a nyelvművelés programját illeti, a Bessenyei által épp csak fel-

216

vetett gondolatot Révai tudományos szakszerűséggel fejtette ki, a munka menetét részletező távlati terve mai szemmel nézve is figyelemre méltó teljesítmény. Révai tehát nemcsak tudós elme volt, hanem kitűnő tudományszervező egyéniség is.

Révai ezután még személyesen is sürgette az ügyet mind a nádornál és a helytartótanácsnál, mind pedig a két tábla tagjainál. S az eredmény nem is maradt el, mert a nádor az ügyet az országgyűléshez tette át, ahol azt az országos tárgyak közé sorolták. Sajnos azonban

végül is az 1791-ben megalakult országos tanügyi küldöttséghez került, s így a megvalósítás a francia háború közbejötte és az alkotmányos élet szünetelése miatt hosszú időre elmaradt. Amikor azonban az 1825—26-i országgyűlés nyomán a kérdés ismét napirendre került, s Vay Ábrahámot megbízták a tudós társaság „előrajzá”-nak elkészítésével, Révai terve alapján dolgozta ki azt. S miként Révai a magyar nyelv fejlesztését jelölte meg a társaság fő feladatául, akként Széchenyi is olyan intézet föllállítására ajánlotta föl jövedelmét, „amely

218

a magyar nyelvet kifejti, amely azzal segíti honnosinknak magyarokká neveltetését”. S ami az akadémia szervezeti felépítését illeti, a Révai által javasolt osztályrendszer, az ismételten végrehajtott reformok után is, máig érvényben van.

A tudós társaságért folytatott küzdelemben Révai magát szerényen csak „szerkesztő”-nek és „ügyvivő”-nek nevezte. Voltaképpen azonban minden volt ő: kezdeményező, indítványozó, tervező, folyamodó, ügyvezető. Ernyedetlen buzgalma, kitartó harca valóban az akadémiai eszme legfőbb

bajnokának mutatják. Miből merítette meg-megújuló harcához az erőt? Igen szépen fejezte ki még 1785-ben Benkőhöz írt levelében: „Látod-e! úgy vagyok ám az, a' ki hazáját szereti, hogy arra elég a' teher, de kevés a' jutalom. Hanem a' jó, hogy mi a' haza szeretéstől mintegy meg részegedvén nem-is érezzük a' teher súlylyát, sőt édesen érezzük és gyönyörködtető foglalatosságul vagy-is inkább mulatságul fogadjuk.” Joggal írhatta tehát a *Jámbor szándék* ajánlásában az e fejezet élén mottóként idézett öntudatos sorokat.

Á TÖRTÉNETI NYELVTUDOMÁNY
MEGALAPÍTÓJA
(1792—1807)

„Révay nyelvünk történeteibe
eggy új világot gyujtott.”

(*Gr. Teleki József*
Toldy Ferencnek,
1821.)

Révai abban az elégiájában,
amelyet II. Lipót halálára írt,
fölpanaszolta a hazai tudomány
ügyének elhanyagolását. A tu-
dós társaság létesítése iránti
reménye fogytával s a politikai
léghő egyre kedvezőtlenebb

alakulásával a magyarságért folytatott küzdelmének egyetlen további útját a tudományos munkásságban látta. Ennek érdekében azon volt, hogy körülményeit rendezze, és helyzetén javítson. Igyekevése azonban nehezen jutott sikerre, sőt a kilencvenes években Révai még válságosabb viszonyok közé — élete mélypontjára jutott. Mindenekelőtt megfelelő állást akart szerezni magának, mert Győrben a rajziskolai teendők terhessége, meg-megújuló viszályai a várossal s ebből fakadó kellemetlenségei akadályozták őt a nyugodt munkában. Leg-

222

inkább egyetemi katedrára vágyott, mert a jövő nemzedék hazafias nevelésére is ott látott lehetőséget. I. Ferenc trónra léptekor írt elégiájában a haza elkeseredésének adott kifejezést amiatt, hogy idegen tanárok rontják az ifjúság szellemi és erkölcsi fejlődését.

Az 1790—91-es országgyűlés sovány eredményekkel végződött, a magyar nyelv ügyében mégis tett egy lépést, amikor kivívta rendes tárgyként való oktatását az egyetemeken és akadémiákon. A pesti egyetemen létesülő tanszék elsősorban Révait illette volna meg. 1791-

ben az udvar rendelete alapján azonban a huszonhat éves Vályi Andrást, a kassai kerület tanfelügyelőjét nevezték ki. Ugyancsak megfelelt volna Révainak az esztétikai tanszék, mert a feladatok közt az 1791-ben közzétett pályázatban a magyar irodalom megismertetése is meg volt jelölve. Révai pályázott is, de a katedrát a német származású Schedius nyerte el. Kudarca után Révai a Győrött időző királynál és a nádornál is megjelent, hogy legalább a jövőre nézve egyengesse útját. Egyébként is kedvező hangulatot próbált kelteni maga iránt.

224

Latin elégiáinak 1792-ben megjelent gyűjteményével lojális magatartást igyekezett tanúsítani, legalábbis a kötet második, „érettebb” verseket tartalmazó részével. Fengler püspök tanácsára és segítségével rendezte a piaristákhoz való viszonyát: 1794 elején megkapta Rómából a felmentést a szerzetesi élet alól, s mint világi papot Fengler befogadta őt egyházmegyéjébe. Paintnerhez írt levelében úgy jellemezte ekkor magát, mint „holtállapotból új életre kelő”-t, „hogy — tette hozzá — azon végzetszerű tógából, mely annyi bajba bonyolított, vég-

re szerencsésen kibontakozhat-
tam”. Egyben közbenjárását
kérte egy gimnáziumi igazgatói
állás elnyeréséhez: „Hogy ezen
állásban végre annyi hányatta-
tásom után nyugodtabban él-
hetnék, és az én kedvel-
tebb tanulmányaimnak, melyek
olyannyira magukhoz vonza-
nak, főleg a hazai irodalomnak
inkább szentelhetném maga-
mat.” Hányattatásai azon-
ban korántsem fejeződtek be.
1794 végén a pesti egyetem
numizmatikai tanszékére pályá-
zott. Most ellenségei azzal lép-
tek föl ellene, hogy nem szerezte
meg szekularizációjához a kirá-
226

lyi jóváhagyást. 1795 február végén ezért Bécsbe ment; s a királyi placétumot megkapta ugyan, de a tanszéktől ismét elütötték. Ugyanez év őszén, még a tanév megkezdése előtt, Budán járt, hogy tanári állást kapjon. A helytartótanács tanügyi bizottságának elnöke, a volt jezsuita Szerdahelyi azonban kijelentette: semmit sem lehet rábízni a tanügy terén, mert visszásságot és botránkozást okozna az ifjúságban, amelynek erkölcsi javítására most — a Martinovics-mozgalom vérbefojtása után! — oly nagy gondot kell fordítani.

Nem egy tanárt fosztottak meg állásától ekkor hasonló indokok alapján. De Szerdahelyi még egyéb vádat is fölhozott Révai ellen: írásaiból az tűnik ki, hogy nincs igazi vallásossága, sem kellő erkölcsi tartása; versei pedig, különösen a koronáról szóló, izgatónak mutatják. Révai annak idején túl sokat tett a magyarságért, politikailag gyanúsnak számított, ezért nem kaphatott jobb beosztást. A győri rajziskolában pedig sokasodtak bajai, s mivel sérelmeit nem orvosolták, októberben beszüntette a tanítást és egész rajziskolai szereplését. 1795 vé-

228

gén és 1796 elején lelkészi teendőket vállalt, a győri székesegyházban prédikált, és Téten a beteg plébánost helyettesítette. 1796. március 20-án Bécsbe ment, mindenre elszántan; azt írta Paintnernek: „Elveszek inkább, semmint hogy többé igazságtalanságot tűrjek.” Az esztergomi gimnáziumba folyamodott, s arra kérte Paintnert, támogassa őt, s védje meg a jezsuitáktól rászórt vádak ellen. Paintner azonnal írt Somogyi Jánosnak, a kancellária referensének, aki felkarolta Révai ügyét. Így is fél évet töltött Bécsben, míg az eredmény meg-

született. Miből élt közben?
A Szent István Dómban „a
naponkénti misézés összes jöve-
delmem” — tudósította Paint-
nert, aki ezúttal is ismételten
kisegítette őt. Révai közben
szorgalmasan járt a császári
könyvtárba, a nyelvemlékeket
és a nyelvtani munkákat tanul-
mányozta. Végül a kancellária
rendeletére szeptember 14-én
kinevezték költészettanárnak
Esztergomba: „Vissza vagyok
adva önmagamnak, vissza azon
stúdiumnak, amely természe-
temnek és tehetségemnek any-
nyira megfelelő” — írta Paint-
nernek. Öröme azonban korai
230

volt, mert esztergomi három éve szakadatlan zaklatások sorozatává vált. Oly viszályba keveredett ugyanis néhány tanártársával és az igazgatóval, hogy az évekig tartó huzavona, majd két fegyelmi vizsgálat — tanúkihallgatások, szembesítések — lefolytatása után 1799 őszén Komáromba helyezték át. Itt azonban nem maradt soká, mert a nedves éghajlat káros volt egészségére, s elhatározta, hogy nyugdíjaztatását kéri. Folyamodványában többféle betegségét sorolta föl: aranyérben szenvedett, szembaja volt a sok éjjelezés és a tizenkét évi rajztanítás követ-

keztében, reumatikus fájdalmak bántották, s a sok tanítás és a vele járó beszéd tüdejét is megtámadta, súlyos köhögés kínozta. 1800 júniusában néhány heti pihenésre Paintnerhez ment Rátótra, majd szeptemberben Sopronban telepedett le. Előbb barátja, Tóth Farkas, gimnáziumi igazgató házában lakott, majd külön lakást bérlet, és kosztos diákokat fogadott. 1800 végén nyugdíjazták, de a nyugdíj kifizetését húzták-halasztották, úgyhogy a legnagyobb ínséggel küszködött. „Kérlek — írta Paintnernek —, annyira szegény vagyok, hogy

232

még reverendát sem szerezhetek magamnak, hogy vele egyéb rongyait betakarhassam.” Végül 1801-ben nyugdíját is megkapta, s ezután Bécsbe költözött, hogy teljesen nyelvészeti kutatásainak éljen. 1801 októberében írta Mártonfi püspöknek: „A'mikre szenteltem életemnek végső napjait, azokat Bétsben inkább tehetem. Egészen a' magamé vagyok: a bibliothekákban tölthetem minden időmet; a' nyomtatásban is könnyebb módom van itt, mint Magyar országnak akármelyik városában. Én ugyan sietek már, hogy a' közelgető halál

velem együtt el ne temesse sok fáradsággal készült munkátskáimat.” Révai tehát végre nyugodt körülmények közt, kedvére dolgozhatott. Bécsben, Somogyival az élen, most már több jóakarója volt. Itt érte az örvendetes hír is: Vályi halála után kinevezték a pesti egyetem magyar tanszékére.

Ennyi küzdelem és viszontagság között dolgozta ki Révai a kilencvenes években nyelvtudományi rendszerét. Az akadémiai eszme fejlődésével párhuzamosan a nyelvfejlesztő törekvéseknek a nyelvtanítás vált ekkor egyik központi kér-

234

désévé, mégpedig olyan nyelv-
tané, amely — tekintélye és
hatóereje révén — mérvadó
lehet a nyelvhasználatban min-
denki számára. 1790 ebben a
tekintetben is fordulópontot
jelentett. A kilencvenes években
addig példátlan mértékben in-
dult meg a nyelvtanírás: nem
kevesebb, mint másfél tucat
— s köztük néhány tudós
igénnyel készült — grammatika
született. Hogy Révai csak egy
évtized múltán bocsátotta nap-
világra nyelvészeti munkáit,
annak oka nemcsak zaklatott
életviszonyaiban keresendő.
Amint *Planum*ából láthattuk,

ő egy átfogó érvényű normatív nyelvten megírásához nagyszabású előmunkálatokat és nagymérvű anyaggyűjtést tervezett, s ezért a gyorsan készülő munkákról azt a véleményét fejezte ki, hogy „tudósok és tudatlanok úgy írják ma a grammatikát, mint a verseket”. A *Planumban* felsejlő fő gondolata már az volt, hogy a normatív grammatika megírásához előbb a nyelv „igazi természetét”, „valódi alkatát” kell megállapítani. Ezt pedig a régi nyelv tanulmányozásával, a nyelv történetének felderítésével lehet elvégezni. Így jutott nyelvészeti-nyelv-

236

művelő felfogásának alapgon-
dolatához: a „veneranda anti-
quitas”, a „tiszteletreméltó
régiség” legyen irányadó nem-
csak a nyelv valódi alkatának
megállapításában, hanem ebből
következőleg a nyelv használa-
tában is. E sarkalatos tételről
1795-ben — a bécsi *Magyar
Hírmondó* (a *Hadi Történe-
tek* folytatása) március 20-i
számának toldalékában — egy
névtelenül megjelent rövid
cikkben ekként nyilatkozott:
„Sokan fel adtak a’ már
elég szerentsésen bé hozatott
Tsétsi János Orthographiáján,
melly az Ethymologián épült.

Isten neki! ezen nem annyira akadok fenn. Hanem azért haragszom, hogy a' szenvedő idő szavakban, in verbis passivis, a' harmadik személyt olly szörnyű solecizmussal [= durva nyelvtani hibával] írják. Mi az? *iratasson, olvastasson* 's több e'féle... Ugy meg rémülök, hogy magamon kívül vagyok, ha azt az *el adatassont, parantsoltassont, mondatassont* hallok." Ezután közli a szenvedő és ikes ragozás mintáit, ahogy azokkal nagy nyelvtanában is találkozunk, majd így folytatja: „Teregette! *el adatasson, el osztasson, hivatasson*, 's több

238

ilyen csodák ügye? Haragszom. De majd azt mondják sokan, *haragudjon ő kegyelme*, nem gondolunk véle. Még is, ha azt mondanák, *haragudjék ő kegyelme*, örülnék neki, mert Pázmán, Károlyi, Káldi, Sylvester János, Pesti Gábor után mondanák. De még hátra van egy idő.” Itt az óhajtó mód ragozását adja, majd így szól: „Tudom *Versegi* is börtörkázott ebben, de többet nyomnak előttem a’ Régi Magyar Írók, a’kiket felljebb említék, ’s több mások is, a’kiket most nem említhetek, *Versegi* Prolusiójánál. A’ többi Gram-

matisták tekintetbe se jö-
hetnek. Bizony tsak jó volna
az igen igen régi Könyveket elő
venni, szorgalmatosan által ol-
vasni. Jó azokban a' Conjugá-
tió, ha mindjárt az Orthogra-
phia nem a' leg jobbik is. Az
a' kézzel írott Régiség, melyet
Sajnovits is, Koller is, hibásan
adott elő, melyet 1210. eszten-
dőben írtak, a'mint ki puhatol-
hattam, bizony jobb Conjugá-
tiót mutat, a' későbbiek is
jobbal szolgálnak. Én ezt a'
különös Régiséget izenként, és
a' mint bízom, szerentsésen fel
fejtettem. Vajha közre botsát-
hatnám! Tanúlhatnának belőle

240

a' mi Grammatistáink." Idézi ezután a *Halotti Beszédből* az *ennék, evék, haraguvék*, a *Margit-legendából* a *láttatnék*, Heltaiból az *áldoznék* alakokat, majd így végzi: „De a' mostani Grammatista azt tanítja *áldozna! áldozna!* Nem érek többre !.” E sajátos kis írás több szempontból is igen figyelemre méltó. Amikor 1795 február végén Révai Bécsben járt, mutathatták meg neki Görögék a pályázatuk eredményeként létrejött *Debreceni Grammatika* kéziratát. Ez a munka, amelynek tételeit Révai később annyit cáfolta, lehetett most kiindulópontja: eredetileg

inkább Görögék számára írt vélemény, amelyet azután közlésre is átengedett. Magát a grammatikát nem említhette, hisz az még sajtó alatt volt, szerzőit tehát az „apróbb Grammatisták” csoportjába foglalta. Egyetlen vetélytársát viszont méltán Verseghyben ismerhette föl, akinek 1793-ban megjelent *Proludiuma* alapos felkészültségű szerzőt mutatott. Révai őt vette célba mint felfogásának legjelentősebb ellenlábasát, de alaposabban őt sem cáfolhatta: Verseghy ekkor már a Martinovics-mozgalomban való részvétele miatt fogságban volt.

Révai egyébként sem kívánt részletesebb fejtegetésekbe bocsátkozni, mert nem dolgozta még ki rendszerét, épp csak az alapeszmét ragadta meg. Némi ízelítőt ad csak eddigi eredményeiből. Itt idézi először a régiséget mint irányadó tekintélyt. Érinti a helyesírás kérdését, és kimondja nyelvtani felfedezéseinek egyik legfontosabbikát: a szenvedő igealak és az ikes ige szabályosságainak összefüggését. Indulattal szól azok ellen, akik „botorkáznak” az igeragozásban, s az indulat, ha fojtottan is, de kicsap a „tévelygők” fő képviselője, Verseghy

ellen. Így ebben a néhány sorban rejlik a csírája annak a viharos harcnak, amelyet egy évtized múlva főként az itt megpendített kérdésekben Verseghyvel folytat majd. Nézetei megszilárdulásában hatással lehetett rá a székely Böjthi Antal is, aki 1794-ben megjelent nyelvtanában fanatizmussal kelt ki azon „ebuzus” ellen, amely nem tartja tiszteletben az ősi ikes ragozást, és — „az igaz, tiszta, Nemes ajaku Magyarország”, vagyis az erdélyiek mellett — egyúttal hivatkozott „a’ Gothus betűkkel, és a’ Deák betűkkel nyomtattatott leg-
244

régibb Könyvek” tanúságára is. Fő műveiben Révai többször utalt Bőjthire, egyik vitairatában pedig oldalakat idéz tőle az ikes igék ősi jogainak védelmében.

Révai a fentiekben épp csak érintette a helyesírás kérdését. Hogy azonban az irodalmi nyelv és általában a nyelv egysége szempontjából fontosnak tartotta, az kiderül az egyetemi katedra elnyeréséért írt latin nyelvű folyamodványának alábbi szavaiból: „Régóta és méltán vetik szemünkre helyesírásunk következetlenségét; szemünkre fogják vetni, teljes

joggal, a szabályok ingadozásait és visszásságait, amelyekkel gondatlan íróink néhány év óta oly nagy igyekezettel élnek vissza. Ha ez a szerencsétlen buzgalom tovább tart, a hazai nyelv tisztaságát lassanként szörnyű barbárság váltja fel.” A régiség kutatása mellett ezért ebben az irányban is bővítette ismereteit. 1796-ban, fél éves bécsi tartózkodása idején, másolta le magának Geleji Katona István 1645-ből való *Magyar Grammatikatskáját*. A réginyelvtanok közül ezt a legtöbb eredetiséget és önállóságot mutató munkát Révai elsősor-

246

ban helyesírási szempontból tanulmányozta. Geleji volt ugyanis az, aki — a XVII. század első feléig kialakult fonetikus, ipszilonista és katolikus helyesírás helyett — racionalista alapon az etimologikus, jottista és ettől kezdve református helyesírás elveit megállapította. Ezt a megújított helyesírást tisztította meg túlzásaitól Misztótfalusi Kis Miklós 1684-ben, majd Tsétsi János fejlesztette tovább 1708-ban megjelent munkájában. Többször bemutattuk már, hogy Révai e mellett a helyesírási rendszer mellett tört lándzsát. Geleji

Katonától ezenfelül ösztönzést kapott még néhány — Verseghy által ugyancsak vitatott és később érvényre nem is jutott — nyelvhelyességi kérdésben is. Így például már Geleji is követelte, amit Révai: hogy a birtokos jelzős szerkezetekben a birtokos többségét is meg kell jelölni a birtokon; Révai példái szerint tehát helyesen így: *magyarok(nak) királynéjok, szegények(nek) inségek, parasztok kunyhóik, holtak lelkeik*. Révai állította, hogy nyelvünkben megvan a szenvedő igealak, s ezért Geleji nyomán ő is hibáztatta a *fogadott szolgálta*,
248

tartott beszéd, költött történet
szerkezetekben az igenév alak-
ját, amelyet szerinte helyesen
így kell mondani: *fogadtatott,*
tartatott, költetett.

Ugyancsak ebben az évben 1796²
másolta le magának a császári
könyvtárban a *Bécsi Kódexet*.
A régiségek mind szélesebb
körű búvárlása nyomán egy
újabb tanulmányt készített a
Halotti Beszédről, s ebből szüle-
tett meg az *Antiquitates* I.
kötete. Legérettebb műve kelet-
kezésének történetét így adta
elő *A' Magyar Deákságban*:
„Már 1783 esztendőben el ké-
szült Magyar nyelven elég bő

Fejtegetésem. [...] De mennél tovább mentem a' feszegetésben, mind annál nagyobb titkaira akadtam hazai nyelvünknek, 's annál közelebbről való atyafiságát tapasztaltam, a' napkeleti, és az éjszaki nyelvekkel. Tehát hogy ezekben is jobban láthatnám a' tiszta' világosságot: mind a' Magyar régiségeket, a' mennyire lehetett, szorgalmasan fel búttam; mind pedig az atyafiságos nyelveket híven segedelemül vettem. Jó nagyra nevedett a' munka, de már Latán nyelven, a' sok utóbbi változtatásokkal, és jobbításokkal. El készült a' nyom-

250

tatásra 1799 esztendőben.” (Az *Antiquitates* II. és III. kötete-ként akarta kiadni a *Bécsi Kódexet* szójegyzékkel, grammatikális és lexikális magyarázatokkal; de csak töredékesen készült el belőle valami.) Korábban már láttuk, hogy Révai a héber nyelvrokonság eszméjének híve volt, amely eszme — Sylvestertől és Geleji Katonától kezdve Komáromi Csipkés Györgyön, Pereszlényi Pálon, Tsétsin át Beregszásziig és Verseghyig — minden jelentős magyar nyelvtani munkában megjelent, szívósan tovább élt, és a XVIII. század végén is

16*

erősen tartotta magát. Még maga Gyarmathi is — nagy jelentőségű munkájának megjelenése előtt öt évvel — osztozott e felfogásban, Révai pedig mindvégig nem tudott megszabadulni tőle, sőt magától értetődő alapigazsággként kezelte: „A' mi nyelvünknek atyafisága, a' Zsidó, Káldi, Szíri és Árabs testvér nyelvekkel, olly igaz, és olly szemlátomást való, hogy azt tsak a' tudatlanok tagadhatják.” A hazai nyelvészek közül különösen Beregszászi Nagy Pálnak, a kilencvenes években az erlangeni egyetem magyar tanárának

252

nyelvhasználói munkái voltak e tekintetben nagy hatással rá, azok nyomán gyökeresedett meg benne a török, tatár és perzsa nyelvekkel való rokonítás gondolata is; nyelvtanában Révai elismeréssel adózott neki. [Felfogása alakulásában a külföldi irodalomban is kapott támaszt: különösen a svéd Rudbecktől, aki a XVIII. század elején egyfelől a gótnak a héberrel való rokonságát bizonyította, másfelől a finn—magyar rokonításnak is igen jelentős képviselője volt. Révai meg volt győződve arról, hogy Rudbeck kutató módszerével

—amelyben jól megfért egymás mellett a kétféle nyelvhasonlítás — „jutunk a' nyelveknek velős esméretökre, és megállapodó bizonyosságokra”. Ezért azt óhajtotta: „vajha az ilyen vizsgálásokra Rudbek éles eszével, 's okos vigyázásával, vetnék magokat a' többi nyelvfejtegetők!”. Nyelvtanában pedig kijelentette: büszke lenne arra, ha rudbeckiánusnak mondanák őt is, annyira nagy és kedves előtte ez a név. Ennek megfelelően Révai azt vallotta, hogy a föld valamennyi nyelve egy nyelvből eredt, ebből az ősnyelvből több nyelv származik.

254

zott; ilyen származéknyelv a héber és „leányai”: a káld, a szír, az arab. A magyar nyelv is egy ilyen származéknyelvre megy vissza, mégpedig a héber nyelv anyjának a testvérére, és ugyanebből a törzsből valók a finnugor nyelvek is. Mi tehát a finnugor nyelvekkel testvéri, a keleti nyelvekkel unokatestvéri viszonyban vagyunk. Ezért Révai sokszor héberrel, perzsával, arabbal, törökkel hasonlít finnugor helyett, vagy azon fölülr. (Ennek a felfogásnak és gyakorlatnak a mélyén meghúzódó leglényegesebb gondolat az, hogy nyelvünk kétségtelenül

magán viseli a régiség jegyét, minthogy szavai és más jellegzetességei a legtöbb régi nyelvvel közösek.) Ilyenformán tehát Révai az összehasonlító nyelvészetben Sajnovicshoz és Gyarmathihoz képest nem jelent haladást. S bár maga is felemelte szavát az erőszakolt és nevetséges etimológizások ellen és Kalmár Györgynek, a „szereuntsetlen szóvisgálónak éktelen tévelygéseit”, Rájnissal egyetértésben elítélte, mégis; rudbeckiánus elveivel és gyakorlatával } hozzájárult ahhoz, hogy a héber nyelvhasználat még a XIX. század

első felében is tovább élősköd-
jön, és tápot adott a délibábos
nyelvészkedésre; ebből a szem-
pontból szerepe visszahúzó lett.

Révainak azonban másban:
a nyelv régi állapotának fel-
derítésében, a nyelv történeté-
nek kutatásában van a korszak-
alkotó érdeme. Azzal, hogy az
összehasonlító nyelvészet ered-
ményei és a korabeli nyelvállá-
pot leírása közé összekötő lán-
csmenként beiktatta a régi nyelv-
emlékek adatait, Révai kivált
elődei sorából. Sajnovics és
Gyarmathi felfedezésétől, a ro-
kon nyelvek körének megállá-
pításától egy nyelvemlék tüze-

tes, szóról szóra, sőt nemegyszer hangról hangra haladó, előre és hátra egyaránt kitekintést nyújtó elemzéséig még nagyon hosszú az út. Erre az útra vállalkozott Révai elsőként. Nyelvemlékeinkben elemezve a régi nyelvet, és kutatva azokat a szálakat, amelyek ebből az élő nyelvhez vezetnek: az egyes nyelvi jelenségeket előfordulásuk szerint kronológiai sorrendben tárgyalta, és az így felsorolt nyelvtényeket oksági viszony alapján egymásból származottnak tüntette föl. Ezzel az újításával — szinte megelőzve korát: külföldi viszonylatban

258

is — fölfedezője és első alkalmazója lett a nyelvtörténeti módszernek és megalapítója a történeti nyelvtudománynak.

Ezekben az években megszületik nagy nyelvtana is. Az egyetemi katedra elnyeréséért írt folyamodványában jelezte, hogy kidolgozta „több kötetben a hazai nyelv valódi természetének, ha nem csalódom, legbehatóbb vizsgálatát”. „Már ez körülbelül huszadik éve — jegyezte meg —, hogy e végtelen tengeren hajóra szálltam. Sok fáradsággal szerkesztettem össze észrevételeimet, amiket kettős cím alatt fogok

kiadni.” Révait 1802. augusztus 16-án iktatták be a pesti egyetemen mint a magyar nyelv és irodalom rendes tanárát. Első — beköszöntő — előadását november 8-án tartotta „arról az elterjedt és ártalmas előítéletről, hogy a született magyaroknak nem szükséges a hazai nyelvet tanulniok”. Rövid bevezetés után a szinte szállóigévé vált megállapítással kezdte: „Nem tudunk magyarul. Mert úgy beszélni magyarul, ahogy általában és a legtöbben beszélünk, nem méltó a tudás nevezetre.” Elfoglalván egyetemi állását, a tanítás mellett

260

legfőbb gondja volt kész műveinek kiadása. Munkái kinyomtatásának költségeit a jótevők adakozásaiból, jóformán koldulással gyűjtötte össze. 1803-ban jelent meg előbb az *Antiquitates*, vagyis: „Magyar irodalmi régiségek. I. kötet. Magában foglal a régi kiejtés szerint helyre állítva és nyelvtani magyarázatokkal ellátva két halotti beszédet, amelyek valamennyi ismeretes kézirat közül a legrégibbek.” Majd ugyancsak ez évben az ekkor még négy részre tervezett nyelvtanának első két része, az *Elaboratio Grammatica Hungarica*: „Bő-

vebb magyar nyelvtan. A hazai nyelv igazi természetéhez híven kifejtve és a rokon nyelvek segítségével bővebben megmagyarázva.” Révai e két fő művét latinul írta, mint a nyelvtan bevezetésében kifejtette: egyrészt azért, mert hazánkban a tanultak még mindig a latin nyelvet értik a legjobban; másrészt pedig a külföldiek kedvéért, hogy megszűnjenek végre azok az igazságtalanságok, amelyekkel némelyek nyelvünket illetik: hadd lépjenek a rágalmak helyére helyes vélemények nyelvünk dicséretére.

Nyelvtanának előszavában

Révai felhívta a szakembereket, bírálják meg munkáját, hogy az esetleges hibákon javíthasson. S a szakértő nem is késett soká Verseghy Ferenc személyében. Verseghy még fogságában is behatóan foglalkozott a nyelvtudománnyal, s miután 1803 augusztus végén — az elítéltek közül utolsónak — szabadult, néhány hónap múlva arról adott hírt Kazinczynak, hogy hamarosan kibocsátja német nyelvű grammatikáját, amelyen huszonkét esztendeig dolgozott, s hogy ennek egy kisebb magyar nyelvű változata is félig készen van. Verseghy felvette az

— 1795-ben — odadobott kesztyűt. Mindkét munkája, amelyben bírálta Révai művét — a *Neuverfasste Ungarische Sprachlehre* és *A' tiszta magyarság* — 1805-ben jelent meg.

Verseghy alapjaiban támadta meg Révai rendszerét. Mindekelőtt tagadta a régiségnek normatív szerepét: „A' magyar kézírások és könyvek, a' legrégiebb halotti beszédektől fogva ... egész a' mostani könyveknek árjáig nem birnak elegendő tekintettel arra, hogy a' nyelvnek helyességére és szépítésére nézve az egész magyar nemzetnek törvényeket szabja-

nak.” Révaival szemben nyelvi magyarázataiban és nyelvművelésében Verseghy az egykorú élő nyelvre támaszkodott, az akkori nyelvszokást tartotta döntőnek: „A’ nyelv iránt való vetekedésekben a’ most élő egész nemzetnek köz akarattját ösmerem én legfőbb, legbátorságosabb és eggyetlen eggy bírónak. Feltalálni ezt ama’ közönséges szokásban, melly a’ hasonló szókkal hasonló esetekben egyenlőképen bánik, és a’ filológiában analogyiának neveztetik.” Nyelvelfogásának ezt kiegészítő fontos eleme, hogy Herder tanítása nyomán vilá-

gosan felismerte és hirdette a nyelvnek fejlődő, a társadalommal együtt változó jellegét. A változás egyúttal haladást is jelentett szemében; a kultúrával együtt nyelvünk a reformáció idején élte ifjúkorát, s nemrégiben lépett felnőtt korába. A régi auktorok már csak ezért sem lehetnek számunkra mérvadók. Révai is elfogadta Herder organikus történelemszemléletét, illetőleg annak alkalmazását a nyelvre. Csakhogy szerinte a magyar nyelv férfikora a XVI—XVII. században volt, s azóta „elerőtlenedő vénségére”, sőt „haldoklására” jutott. Ezen

pedig, a nyelv romlásán csakis úgy lehet segíteni, ha a nyelvet visszahelyezzük férfikorába. Révai itt kétségtelenül különös ellentmondásba bonyolódott — amelyre Verseggy találóan mutatott rá —: a történeti fejlődés elvét csak az elmúlt nyelvállapotokra tudta következetesen alkalmazni, a jelenre már nem, a jövő számára pedig ő maga akarta megszabni a „veneranda antiquitas” irányában. Révai a történeti elvet tette kizárólagossá, elhanyagolva az élő nyelvszokást; Verseggy hibája pedig az volt, hogy nem vette észre a történeti módszer-

ben hasznosíthatót, azt tudni-
illik, hogy a jelen nyelvtények
hosszú fejlődés eredményei, s
azok megértéséhez és helyes
magyarázatához adalékokat
nyújt a régi nyelv ismerete is.
Mégsem róhatjuk fel hibául,
hogy a két módszert, a diakro-
nikus és a szinkronikus mód-
szert nem tudták együttesen
alkalmazni, hisz csak napjaink-
ban kezd megvalósulni a kettő
egysége.

A nyelv mibenlétének e két
különböző felfogásából származ-
tak az egyéb ütközőpontok is
kettejük között. Révai szigo-
rúan megkövetelte a régiség

268

alapján az ikes igék szabályos ragozását, mégpedig mind a kijelentő, mind pedig a felszólító és feltételes módban; a régiség bűvöletében nem tudta tudomásul venni, hogy az ikes igék elvesztették eredeti visszaható jellegüket, s hogy a nyelv ki szokta magából vetni a funkció nélkül maradt elemeket. Verseghy ezzel szemben az ikes ragozást a közszokástól, az analógiától való eltérésnek tekintette, olyan hibának, amelyet a nyelvből el kell távolítani; sőt az ikes ragozásban idegen hatást látott, és „tótos”-nak nevezte — Révai nagy bosszú-

ságára. Verseghy tehát helyesnek találta az *eszek, iszok* alakokat, s tagadta hibás voltát a *fürödjek, fürödj, fürödjön*, illetőleg a *fürödnék, fürödné* (Révai szerint helyesen csakis: *fürödjem, fürödjél, fürödjék*, ill.: *fürödném, fürödnék*) formáknak. Verseghy számos érve közül kiemelkedik egyrészt az, hogy az ikes igék a népnyelvben meglehetősen ritkák, másrészt az, hogy a régi nyelvben sincsenek meg oly tisztán, amint azt Révai állította. Verseghynek azonban abban mégsem volt igaza, hogy az ikes ragozásban idegen hatást, sőt nyelvromlást

látott, mert az is a nyelv természetes fejleménye volt. Az ikes ragozást Révai követői ugyan a nyelvtanokban diadalra juttatták, de „romlását” — mely legalább a XVII. század második felére megy vissza — megakadályozni nem voltak képesek, legfeljebb az igényes nyelvhasználatban tudták életét meghosszabbítani másfél századra. S a mai nyelvművelő számára az a tanulság kínálkozik, hogy legfeljebb a grammatikák tudják megőrizni a nyelvnek azokat a funkciója vesztett elemeit, amelyek évszázadokkal régebbiek, mint az élő nyelvhasználat

formái. Ami a helyesírás terén való vitájukat illeti, abban a köztük levő ellentét főképp a *j*-re vonatkozó felfogásuk különbségére korlátozódott. A Révaitól propagált *lúdja*, *fonja*, *látja*, *tudja* helyett a *lúdgya*, *fonnya*, *láltya*, *tudgya* alakokat Verseghy nem fonetikus okok miatt részesítette előnyben, hanem azért, mert éppen etimológiailag nem látta helyesnek. Verseghynek itt is részben igaza volt, mert a tárgyas ragozás jelen idejű *adja*, *futja* alakjában és a harmadik személyű birtokos alakokban: *lúdja*, *kalapja* a *j* valóban nem

272

etimologikus elem. Viszont a felszólító mód *írj*, *adj* alakjaira nézve tévedett, mert azokban a *j* etimologikus. E kérdésben Révai követői — köztük főként Kazinczy és Vörösmarty — a jottista írásmódot juttatták diadalra, s ennek megfelelően írunk ma is.

Verseghy bírálatának megjelenése után Révai valóságos hadjáratot indított ellene. Álnéven — tanítványai képében — két, könyv terjedelmű vitairatot adott ki, s ezek egyikét némi átdolgozással latinul is megjelentette nyelvtana új kiadásának toldalékkaként.

Majd valódi tanítványát,
Horvát Istvánt bírta rá egy
harmadik, ugyancsak álné-
ven közreadott vitairat meg-
írására. S ami még sajnálato-
sabb, ezek nemcsak címükben
viselték a sértő kifejezéseket,
hanem tartalmukban is. Révai
a vitában mindvégig személyes-
kedett, nemcsak Verseghy tudo-
mányos felkészültségét, hanem
emberi és hazafiúi becsületessé-
gét is kétségbe vonta. Révainak
alapvetően szenvedélyes, mér-
sékletet nem ismerő természete
mellett türelmetlensége, elfo-
gultsága a sok nélkülözésnek,
szenvedésnek tudható be, amin

életében átment, és ekkor már súlyos betegségének, amelyben már-már a halállal küzdve szenvedett. Ítékezés helyett Kazinczy szavait idézzük: „hol vagy az megírva, hogy az igazán-nagyokat azért hogy erőtlenségek őbennek is találtatnak, tiszteletünkre méltóknak nem kell tartanunk?”. Egyébként a vitát is, Révai javára, Kazinczy döntötte el. Közvetlenül ugyan nem szólt bele, de egy hosszú magánlevelében írta meg Révainak 1806. augusztus 5-én — nem minden személyes indíték nélküli — lesújtó véleményét Verseghyről.

Révai nem késlekedett: a Horvát István által Boldogréti Víg László álnéven írt *Versegi Ferentznek megfogyzatkozott okoskodása A' tiszta magyarságban* című, sajtó alatt levő vitáiratban közzétette Kazinczy levelét. S ezzel meg volt pecsételve Verseghy sorsa.

Meg kell még emlékeznünk itt Révainak egy másik munkájáról is, amelyhez élete utolsó éveiben fogott hozzá, *A' magyar deákságról*. Ezt a művét három kötetre tervezte. Az I. kötetben *A' magyar deáki történet* címmel irodalomtörténetet akart adni, mégpedig az első részben

276

a magyar nyelv történetét — ezzel el is készült; a második részben tárgyalta volna a szorosabban vett irodalomtörténetet, ebből már csak a középkort tárgyaló fejezetet sikerült kidolgoznia. De így is figyelemre méltó e rész, mert az első kísérlet a középkori magyar irodalomnak magyar nyelven való rendszerezésére. Nem kevésbé érdekes a II. és III. kötet, amely *A' magyar szép toll* címet viseli (benne a *toll* a stílust jelenti). A II. kötetben, amelyet be is fejezett, a szép stílus tulajdonságaival foglalkozik Adelung nyomán. A III.

kötetben, amely sajnós töredékes, a magyar irodalmi nyelvben kialakult írásbeli műfajok történetének felvázolására tett kísérletet. *A' magyar szép toll* magyar nyelven az első összefüggő stilisztikai mű, amellyel Révai sok más európai nemzet literátorait is megelőzte.

Utolsó éveit Révai egyre hanyatló egészségi állapotban és változatlanul szegényen, anyagi gondokkal küszködve, sőt nyomorúságban töltötte. 1802-ben kiújult aranyere, már ekkor meg kellett volna „metszeni”, de ő hallani sem akart róla. Amikor 1803-ban Kazinczy

278

— fogsága után tett első pesti útján — felkereste őt, úgy találta, hogy „Révait a hektika kiszárasztotta, hátát előre görbítette; teste-lelke szenvedett”, és: „az a kiszáradt test, az örök éjszakázások által a halál színével elborított arc elijesztének tőle”. Még Horvát Istvánra is, aki pedig mint leghűbb tanítványa és legbizalmasabb barátja szinte mindennap meglátogatta őt, hasonló hatást tett. 1805. április 8-án írta naplójába: „Révait kerestem meg. El iszonyodtam, mikor látám sár szín fődte ábrázatát. Mint a koporsóban fekvőnek olyan vala

artzája... Úgy ki fogyott a pénzből... hogy kóros állapotában kéntelenítetik már két napja koplalni.” S ezt látva így kiáltott föl: „Ország Urai! Kormányzói! ... Nyoltz századok szültek tsak egy nyelvünk belső természetét értő Révait: és ti ezen ritka adományt nyomorogni, kinlódni, koplalni engeditek?”. 1807-ben Révai állapota annyira rosszra fordult, hogy már az utcára ki sem mehetett. Horvát barátja, Vitkovics Mihály így számolt be Kazinczynak erről az időszakról: „Felkelt 8 órakor, fölöstökömölt, magát békenette, meg-

280

frutiroztatta és tüstént a munkához ült. Dolgozott az Ebéd' idejéig, Ebédét végezvén, egy órai nyugvás után magát ismét megkenette, frutiroztatta, s ezután megint Íróasztalához ült; Dolgozott estvéli 8 óráig, ekkor valami keveset votsorált. A votsora után ismét egy óráig nyugodott, s élvén orvosi szereivel, egész 12 óráig folyvást irdogált, s csak ekkor tért az éjjeli nyugalomra. Szörnyűség látni, a mit ő ezen három hónap alatt a halállal való küszködés között rész szerint Tisztára, rész szerint Tisztátalanra leírt." Tehát úgyszólván utolsó lehe-

letéig dolgozott, mégpedig nyelvtana harmadik kötetén, hogy „a Hazának minél hamarébb az egész Magyar Grammaticát áldozatúl” benyújthassa.

1807. április 1-én déli egy óra tájban halt meg gazdaasszonya karjaiban, abban a pillanatban, amikor Ferenczy János a szobájába lépett. Ő, Horvát másik barátja, fogta le az elhunytnek szemeit.

Nyelvtanát Révai ezzel a reménnyel fejezte be: „Én pedig e viszontagságos időben bő vigasztalást találok helyes törekvésemnek tudatában: s ha a jelenkor nem is hajlik részemre

282

mindenben, legalább a késő utódok tisztelni fogják hamvait”. Mi pedig azokkal a mondatokkal zárjuk a róla való emlékezést, amelyeket az utódok egyike — Révai hamvait Kazinczyval, Vörösmartyval, Toldyval, Kölcseyvel együtt tisztelő — Guzmics írt róla:

„Révai pályája tele tövisekkel. — A csupán csak tanult és tanító embernek ugyan ritkán kedvező sorsa, de alig szenvedte valaki hazájában azokat, miket Révai szenvedett. Teste gyengeségei, sulyos, 's majd nem folyvást kinzó nyavalyáji; választásának elhibázása; a' sors

mostohasága; ellenjeinek dühök; helyről helyre hányatása vetése; szükelkedése; nagy czéljának akadályaival szüntelen küszködése, felette érdekelhetővé, karakterét türhetlenné, tevék. De épen ez az érdekelhetőség, ez a türhetetlenség tevé, hogy lelke örök munkásságban foglaltoskodnék, és kijegyzett czélját csuda állhatatossággal üzné, melly semmi egyéb nem volt, mint a nyelvet magából a nyelvből, 'sennektörténetéből, 'sa' rokon nyelvekből kifejteni, bizonytalanságából kiemelni, és rendíthetetlen alapra építeni. Ezen czélnek mindent feláldozott."

BIBLIOGRÁFIA

Révai Miklós művei

TANKÖNYVEI

ABC könyvetske. Pozsony, 1777.
Buda, 1780. Királyi Akadémia (Egyetem). Uo. számos kiadásban, utoljára 1852-ben.

A' magyar nyelv tanításnak két részei. Az igaz kimondás, és az igaz írás. Buda, 1779. Királyi Akadémia (Egyetem).

A' magyar nyelvnek helyes írása és ki-mondása-felől kettős tanúság a'vagy ortográfia. Buda, 1780. Királyi Universitas. További kiadásai: Uo. 1781, 1782, 1790, 1793, 1795, 1798, 1807, 1811.

Az ékesírásnak a' nemzeti oskolákra alkalmaztatott eleji. Buda, 1779. Királyi Akadémia (Egyetem). További kiadásai: Uo. 1780, 1781, 1782, 1790, 1791, 1802, 1846.

Váraszi építésnek eleji. Buda, 1780. Királyi Akadémia (Egyetem).

A' mezei gazdaságnak folytatásáról... Buda, 1780. Királyi Akadémia (Egyetem). Második kiadása: Uo. 1792.

ÖNÁLLÓ MUNKÁI

Magyar alagyáknak I. könyvek. H. és é. n. [Nagykároly, 1778.]

A' mennykönek mivoltáról (Makó Pál latin munkájának fordítása). Pozsony és Kassa, 1781. Landerer Mihály.

A' Magyar Költeményes Gyűjtemény' közre botsáttatásának újonabb hírré adatása. Győr, 1785. Strajbig József.

A' Magyar Költeményes Gyűjtemény' ki nyomtatására való újonabb segedelem kérés. Győr, 1786. Strajbig József.

Elegyes versei, és néhány apróbb köttetlen írásai. Pozsony, 1787. Loewe Antal.

Planum erigendae eruditae Societatis Hungaricae alterum elaborativs [Második részletesebb terv a magyar tudós társaság felállítására]. Bécs, 1790. Hummel János Dávid.

Candidati erigendae eruditae Societatis Hungaricae, et ratio facti in ea promovenda progressus [A felállítandó magyar tudós társaság jelöltjei és számadás annak előmozdításában tett haladásról]. Győr, 1791. Streibig József.

Latina (Latin versei). Győr, 1792. Streibig József.

Angulorum rectaeque lineae trisectio, et consectoria circuli quadratio [A szögek és az egyenes vonal hármasszítése és a kör kikövetkeztetett négyszögesítése.] Bécs, 1797. Hummel Dávid.

Carmina quaedam... [Egy-néhány verse]. Sopron, 1801. Siess Antal.

Antiquitates Literariae Hungaricae. Vol. I. [Magyar irodalmi

régiségek. I. köt.] Pest, 1803.
Trattner Mátyás.

Elaboration Grammatica Hungarica [Bővebb magyar nyelvtan]. Vol. I. Pest, 1803. Trattner Mátyás. Vol. II. [Pest, 1805. Trattner Mátyás.] — Új kiadás, új címlapokkal, több toldalékkal bővítve: Vol. I—II. Pest, 1806. Trattner Mátyás.

Propositiones ex lingua hungarica... [Tételek az első félévben előadott magyar nyelvből]. Pest, [1804.] Trattner Mátyás.

Versegi Ferentznek tisztasággal kérkedő tisztátalan magyarsága (Világosvári Miklósfi János álnéven). Pest, 1805. Trattner Mátyás.

Versegi Ferentznek megtsalatozott egyetlen motskolódásai A' tiszta magyarságban (Fényfalvi Kardos Adorján álnéven). Pest, 1806. Trattner Mátyás.

Prolvsio I. ... [Első előadása,

melyet a magyar kollégiumon tartott 1802. nov. 8-án]. *Prolvsio II.* . . [Második előadása, melyet a magyar kollégiumon tartott 1803. nov. 9-én]. *Prolvsio III.* . . [Harmadik előadása, melyet a magyar kollégiumon tartott 1804. nov. 10-én]. Pest, 1806. Trattner Mátyás.
Alázatos segedelem kérés. . . (munkái kiadására). Pest, 1806. Trattner Mátyás.

KIADÁSAI

Faludi Ferentz' költeményes maradványi. Első kötet. Győr, 1786. Második kötet. Győr, 1787. Strajbig József.
Faludi Ferentz: Téli éjtszakák. Pozsony, 1787. Patzkó Ágoston Ferenc.
Költeményes holmi egy nagyságos elmétől (Orczy Lőrinc versei). Pozsony, 1787. Loewe Antal.
Faludi Ferentz' költeményes ma-

radványi. Második meg jobbított nyomtatás. Pozsony, 1787. Loewe Antal.

Két nagyságos elmének költeményes szüleményei (Barcsay Ábrahám és Orczy Lőrinc versei). Pozsony, 1789. Loewe Antal.

Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék (Bessenyei György röpirata). Bécs, 1790. Hummel János Dávid.

HALÁLA UTÁN KIADOTT KÉZIRATOS MUNKÁI

A' vers szerzés két különböző módjáról. 1781. (OSZK) Kisebb kihagyásokkal kiadta Csaplár Benedek: Révai Miklós élete. III. köt. Bp., 1886: 21—37.

Értekezése a' régi magyar írásmódról. 1783. (OSZK) Kisebb kihagyásokkal kiadta Melich János: Magyar Nyelv 4 (1908): 1—12, 54—62.

Egyházi beszédei. 1796. (OSZK) Sajtó alá rendezte és előszóval

ellátta CSAPLÁR BENEDEK.
Bp., 1887.

Kiadatlan költeményei. Kiadta
Gálos Rezső. Győr, 1933.

*Elaboratior Grammatica Hunga-
rica.* Vol. III. 1806-7. (OSZK)
Kiadta és utószóval ellátta
SIMONYI ZSIGMOND. Bp., 1908.

A' magyar deákság. I—III.
köt. (befejezetlen) 1803—5.
(OSZK) Mindhárom kötetből
közölt részleteket VELLEDETS
LAJOS: Révai és Adelung c.
cikkében. Nyelvtudományi
Közlemények 38 (1908):
290—301. Az I. kötetet ki-
adta RUBINYI MÓZES: Révai
Miklós magyar nyelvi és iro-
dalmi kézikönyve címmel.
Bp., 1912. A II. és III.
kötetből részleteket közölt
RUBINYI MÓZES: Révai Mik-
lós élete és nyelvészeti törek-
vései c. iskolai segédkönyv-
ben. Pozsony—Budapest,
1904: 51—59, ill.: 59—62; és
ugyancsak a II. kötetből
BALÁZS JÁNOS: A stílus kér-

dései c. tanulmányában.
Általános nyelvészet, stilisztika,
nyelvjárástörténet. Szerk.
Kniezsa István. Bp., 1956:
169—170.

*A Révai Miklóssal foglalkozó
szakirodalomból*

SZINNYEI JÓZSEF: Révai magyar—ugor nyelvhasználatára.
Nyelvtudományi Közlemények 15 (1879): 248—286.

BÁNÓCZI JÓZSEF: Révai Miklós
élete és munkái. Bp., 1879.

CSAPLÁR BENEDEK: Révai Miklós
élete. I—IV. köt. Bp.,
1881—1889.

RÉCSEY VIKTOR: Révai Miklós
levelei Paintner Mihályhoz.
Bp., 1898.

MELICH JÁNOS: Révai Miklós
nyelvtudománya. Értekezések
a nyelv- és széptudományok
köréből. Bp., 1908.

VISZOTA GYULA: Révai, Verseggy
és a tiszti szótárak.

Nyelvtudományi Közlemé-
nyek 35 (1905): 194—
234.

KAZINCZY FERENC levelezése.
I—XXIII. köt Bp., 1890—
1911, 1927, 1960.

PÁPAY JÓZSEF: A magyar nyelv-
használatstörténete. Bp., 1922.

HORVÁTH JÁNOS: A magyar
irodalmi népiesség Faluditól
Petőfiig. Bp., 1927.

TOLNAI VILMOS: A nyelvújítás.
Bp., 1929.

JENEI FERENC: Irodalmi élet
Győrött a 18. század végén.
Irodalomtörténeti dolgozatok
Császár Elemér hatvanadik
születésnapjára. Bp. 1934.
117—135.

BRISITS FRIGYES: A XIX-ik
század. Bp., 1939.

PAIS DEZSŐ: A magyar irodalmi
nyelv. Az MTA I. Osztályá-
nak Közleményei 4 (1953):
425—466, 485—486.

RUZSICZKY ÉVA: Kazinczy
Ferenc állásfoglalása az ikes
ragozás kérdésében. Magyar

Nyelv 49 (1953): 446—456.

GÁLDI LÁSZLÓ: A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Bp., 1957.

TERESTYÉNI FERENC: Verseghy Ferenc, a nyelvtudós. Magyar Nyelv 53 (1957): 19—27.

RUBINYI MÓZES: Révai Miklós. Magyar Nyelvőr 81 (1957): 257—261.

NÉMETHY FERENC: Révai Miklós. Magyar Nyelv 54 (1958): 200—213.

BENKŐ SAMU: Révai Miklós nagyváradi éveéhez. Magyar Nyelv 54 (1958): 509—516.

BENKŐ LORÁND: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Bp., 1960.

SZAUDER JÓZSEF: Bevezetés Kazinczy Ferenc Válogatott műveihez. Bp., 1960. I. köt. VII—CXXVII.

VÉRTES O. AUGUSZTA: Gyarmathi Sámuel levelei a Rá-

- dayakhoz. Nyelvtudományi Közlemények 61 (1960): 3–26.
- SZAUDER JÓZSEF: Faludi Ferenc. Magyar Irodalmi Lexikon. I. 1963.
- BÁRCZI GÉZA: A magyar nyelvtörténeti kutatások történetének vázlata. A magyar nyelv története. Szerk. Benkő Loránd. Bp., 1967: 581–592.
- Mindennapi. HORVÁT ISTVÁN pest-budai naplója 1805–1809. Szerk. Temesi Alfréd és Szauder Józsefné. Bp., 1967.
- FÁBIÁN PÁL: Az akadémiai helyesírás előzményei. Bp., 1967.
- SZATHMÁRI ISTVÁN: Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Bp., 1968.
- ÉDER ZOLTÁN: Simonyi Zsigmond és a nyelvtudománytörténet (Simonyi Révairól). Magyar Nyelvőr 93 (1969): 330–340.
- KÓKAY GYÖRGY: A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780–1795). Bp., 1970.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó
igazgatója

Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia

Műszaki szerkesztő: Budai Anikó

AK 1544-48 k 7274

Terjedelem: 9,25 (A/5) ív+1 db melléklet

71.72394 Akadémiai Nyomda, Budapest

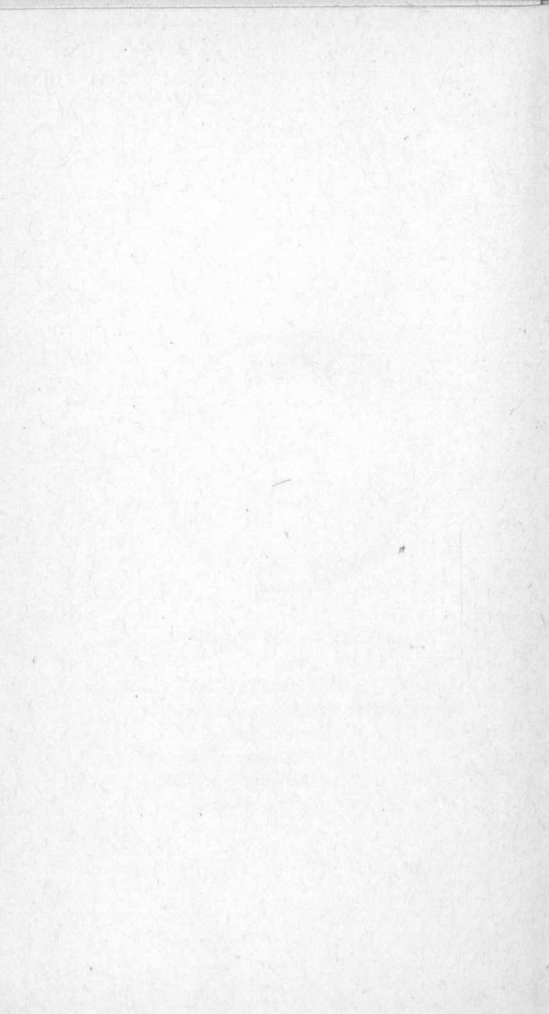
Felelős vezető: Bernát György

adó

a
ró

lléklet
pest

A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

Eddig az alábbi tudósokról jelent
meg kötet:

ARANY JÁNOS
BALÁSHÁZY JÁNOS
EÖTVÖS LORÁND
GELEJI SÁNDOR
HERMAN OTTÓ
KODÁLY ZOLTÁN
KORÁNYI SÁNDOR
KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR
MOLNÁR ERIK
SZABÓ JÓZSEF

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST